

Rusça Kaynaklarda Gelibolu ve Beyaz Ruslar

Kezban ACAR*

Özet

Çarlık Rusya'sında Kızılılara (Bolşeviklere) karşı verdikleri mücadeleyi kaybederek, 1919 sonu ve özellikle 1920 Kasımından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Beyaz Rus Ordusu asker ve subayları, diğer ismiyle Vrangel Ordusu, Fransızlar tarafından Gelibolu Yarımadası'na yerleştirilmiştir. Bu çalışma, ağırlıklı olarak Rusça kaynaklara dayanarak, o dönemin Gelibolu'sunun bir resmini çizmeyi ve daha da önemlisi, bazı üyeleri Aralık 1923'e kadar orada yaşayan Beyaz Rus Ordusu'nun Gelibolu'daki yaşamı hakkında bilgiler sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rus İç Savaşı, Beyaz Ordu, Rus Mülteciler, Gelibolu, 1920'ler.

Gallipoli and the White Russians According to Russian Sources

Abstract

Having been defeated by the Reds (Bolsheviks), the White Russian Army soldiers and officers, namely the Wrangel Army, migrated to the Ottoman Empire from the end of 1919 on, especially in November 1920, and were settled in the Gallipoli Peninsula. This paper, based mainly on Russian primary sources, aims to draw a picture of Gallipoli in the early 1920s and more importantly give information on the life of the White Russian Army that lived there until December 1923.

Keywords: Russian Civil War, White Army, Russian Refugees, Gallipoli, 1920s.

* Prof. Dr. Kezban Acar, Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü 45040 Manisa, kacar45@yahoo.com/ keziban.acar@cbu.edu.tr

Giriş

Beyaz Ruslar veya Beyaz Ordu olarak bilinen ve 1919 yılından başlayarak İstanbul başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin belli başlı bölgelerine yerleştirilen Rus mültecilerle ilgili olarak ülkemizde yayınlanmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu İstanbul'daki Rus mültecilerle ilgili olup, bunlar arasında Gelibolu'daki Rus kampı hakkında da bilgi veren çalışma sayısı çok azdır. Bunlardan biri olan, Bülent Bakar tarafından kaleme alınmış *Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar* isimli eserde, yayınlanmış bazı çalışmaların yanı sıra, Osmanlıca gazetelerden, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivinden ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden bazı belgelerden istifade edilmek suretiyle, Beyaz Ordu'nun Gelibolu kampı hakkında ve Rus birliklerinin burada karşılaştığı yakacak sıkıntısı gibi bazı sorunları konusunda önemli bilgiler sunulmaktadır.¹

Bu çalışma dışında, spesifik olarak Gelibolu'daki Rus mülteciler ve Beyaz Rus Ordusu hakkında ülkemizde yayımlanmış bazı çalışmalar vardır. Bunlardan en kapsamlısı, Oya Dağlar Macar ve Elçin Macar'ın birlikte kaleme aldıkları, *Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de* başlıklı kitaptır.² Bu çalışmada, ağırlıklı olarak İngilizce kaynaklar ve bazı Türkçe ve Fransızca yayınlar ve birkaç Rusça kaynak kullanılmıştır.

Doğrudan Beyaz Ordu hakkında yapılmış bir diğer çalışma, Kerime Şahiner'e ait, 2001 tarihli Yüksek Lisans tezidir. Askeri Tarih Arşivi (ATESE)'den birçok belgenin yanı sıra, Osmanlıca bazı gazeteler ve Türkçe basılmış eserlerden istifade edilerek hazırlanmış çalışma, Wrangel Ordusu'nun İstanbul'a gelişine dair çok önemli bilgiler sunmakla birlikte, Beyaz Ordu'nun Gelibolu'ya yerleştirilmesi ve oradaki yaşamı konusunda çok kısıtlı bilgi verir.³ Son olarak, Aydın İbrahimov ve Nesrin Bayraktar'ın Rusçadan Türkçeye çevirdikleri, Nikolay Rayevski'nin *Gelibolu Günlüğü. Rus Gözüyle Gelibolu* isimli çalışma bulunmaktadır. Birincil elden ve gözden Gelibolu'yu anlatan bu eser, bu makalede de sıkça referansta bulunulan, Beyaz Ordu ve Gelibolu konusuna katkı yapan çok önemli bir çalışmadır.

Ayrıca Beyaz Ruslarla ilgili olarak yayınlanmış bir takım makaleler bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan, Aydın Süer'in 1997'de *Belleten*'de yayımlanmış makalesi, *Russkie v Gallipoli* isimli eserden kısım kısım yapılan çevirilerden müteşekkildir.⁴ Bunun yanı sıra, Saime Yüceer ve Umut C. Doğan'ın da konuyla ilgili yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır.⁵ Genel olarak bahsi geçen bütün bu çalışmalarda bazı İn-

1 Bülent Bakar, *Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar*, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2012, 64-71.

2 Oya Dağlar Macar ve Elçin Macar, *Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de*, İstanbul: Libra, 2010.

3 Kerime Şahiner, *Wrangel Ordusunun İstanbul'a Gelişi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 48-49.

4 Aydın Süer, "Gelibolu'da Ruslar," *Belleten*, cilt LI, Nisan 1987, s. 315-355.

5 Saime Yüceer, "Wrangel Ordusu'nun İstanbul'daki Faaliyetleri," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 1998 Cilt: 06 Sayı: 21, s. 107-117; Kerime Şahiner, "Bolşevik İhtilalinden Sonra Türkiye'ye gelen Wrangel Ordusu ve Faaliyetleri," *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Şubat 2003, sayı 1, s. 135-159; Umut C. Karadoğan, "İşgal Döneminde İstanbul ve Gelibolu'da Bolşevik Aleyhtarı Wrangel Ordusu," *Bilgi*, Bahar 2011, sayı 57, s. 135-157.

gilizce, Fransızca ve ağırlıklı olarak Türkçe kaynakların kullanıldığı görülmektedir ve kuşkusuz hemen hepsi, bu alandaki araştırmalara katkı yapan çok önemli bilgiler içermektedirler. Ancak Nikolay Rayevski'nin çeviri günlüğü dışında hemen hiç Rusça kaynaklara yer vermedikleri için, bu çalışmalar konuyu sadece “dışarıdakilerin” gözüyle sunmaktadırlar. Bu makale ise Gelibolu'daki Ruslar meselesini özel olarak Beyaz Rusların gözünden; genel olarak ise Rusça kaynaklardan istifade ederek sunmayı amaçlamaktadır.

Rus İç Savaşı ve Beyaz Ordu

Bolşeviklerin iktidara gelmesi, Rusya'da Bolşeviklerle eski rejim yanlısı veya Bolşevik karşıtı kesimler arasında bir iç savaşın başlamasına neden oldu. Bu çalışmanın ana aktörlerini oluşturan ve 1920'nin güzünde Osmanlı topraklarına göç eden Beyaz Ordu, İç Savaş'ta Kızılılara karşı savaşmak için 1917 sonunda vücut bulan Gönüllü Ordusunu temel alan, Güney Rusya'daki ordu idi. Bu orduya mensup gönüllü asker ve subaylar ile diğer bölgelerdeki Bolşevik karşıtları zamanla Beyazlar olarak anılmaya başlandı. Bu adın nereden geldiği bilinmemekle birlikte, Kızılılarla olan karşıtlığı ifade etmek için kullandığı tahmin edilmektedir. Gönüllü Ordusu, başlarda 4.000 kişilik bir orduydü. Aralık 1917'de Novoçerkassk'tan gelen yeni katılımcılarla ve Ocak'ta orduya dâhil olan Don Kossaklarıyla birlikte Gönüllü Ordusunun sayısı 1918 güzünde on kat birden arttı ve 1919'da 100.000'e ulaştı.⁶

Beyaz Ordu Birliklerinin yarısı Kossaklardan, diğer yarısı ise subaylardan oluşmaktaydı. İçlerinde bir grup özel asker; piyade bölüklerinde çalışmış kıdemli subaylar ve ayrıca mektep çocuklarıyla, subay olmayan birçok insan vardı. Bu çeşitliliğe ve sivillerden yardım almış olmasına rağmen Beyaz Hareketi, temelinde bir subaylar hareketiydi ve amaçları ve idealleri de bu subayların amaç ve ideallerini yansıtmaktaydı. Bu subaylar ve generallerin çoğu, düşünüldüğünün aksine, zengin ailelerden gelmiyorlardı; bu nedenle Bolşevik karşıtlıklarının nedeni, onların sanayi başta olmak üzere ülke ekonomisini ve kaynaklarını devletleştirmeleri ve toprakları dağıtmaları değil, yönetimi bir darbeye, zorla ele geçirmiş olmaları ve orduyu dağıtmalarıydı. Çarlık Ordusu subayları ve generallerine göre ordunun dağılması, rejimin dağılması demektir.⁷ Bununla birlikte, Beyaz Ordu subayları ve generallerinin ve onlara eşlik eden sivillerin hepsinin çarlık rejimi yanlısı veya monarşist olduğunu söylemek de zordur; aralarında ideolojik olarak bir birlik yoktu. İçlerinde eski ordu ve hükümet mensuplarının yanı sıra, birçok küçük burjuva, zanaatkâr, esnaf, işçi ve işveren hatta bazı köylüler de vardı.⁸ Bu dönemde Rusya'da tek bir Beyaz Ordu yoktu; değişik bölgelerde birden fazla Beyaz Ordu bulunmaktaydı. Bunlardan en önemlileri, 1918'de Sibirya'da Amiral Aleksander Kolçak, kuzeyde Teğmen General Evgeni Miller,

6 Paul Robinson, *The White Russian Army in Exile 1920-1941*, Oxford: Clarendon Press, 2002, s. 3.

7 Robinson, *The White Russian Army in Exile*, s. 4-5.

8 Marc Raeff, *Russian Abroad, A Cultural History of the Russian Emigration, 1919-1939*, New York: Oxford University Press, 1990, 8.

Estonya’da ise Piyade Generali Nikolay Yudenic’in kurduğu orduları.⁹ Daha sonra Beyaz Ordu Birlikleri çok daha fazla sayıda ve cephede varlık göstermeye başladılar. 1920’deki Beyaz Ordu Birlikleri ve Beyaz Ordular, Kızıl Ordu askeri arşivindeki bilgilere göre Estonya, Letonya ve Finlandiya’daki 7. Ordu; Batı cephesindeki Litovski, Jelihovski Ordusu, Polonya Ordusu ve Balakhoviç Ordusu, Güney cephesi, Kafkas cephesi ve Türkistan’daki Beyaz Ordu Birlikleriyle, Güneybatı-cephesindeki Vrangell ordusundan müteşekkildi. Bunlardan biri olup, bu çalışmanın ana konusu olan Vrangell Ordusu ise 1. 2. ve 3. Alaylardan müteşekkil 1. Piyade Bölüğü; 1 Kafkas Alayı ve 1 topçu bölüğünden oluşmaktaydı.¹⁰

Resim 1: Güney Rusya Liderlerinin 1920’de Sivastopol’deki Toplantıları

(Kaynak: Alexis Wrangel, *General Wrangel. Russia's White Crusader*, London: Lee Cooper, 1987.

Lenin ve diğer Bolşevik liderler ve destekçileri, nam-ı diğer Kızılılar, 1918-1922 yılları arasında, otoritelerine başkaldıran ve yukarıda bahsi geçen gruplardan müteşekkil Beyaz Ordu’yu ve Beyazları mağlup ettiler. Araştırmacılara göre, bu galibiyette etkili olan en önemli etkenler, Lenin’in her şeyi “Sovyet”ler/Meclisler adına yaptığını iddia etmesi, devrim öncesinde vaat ettiği gibi, köylülere toprak vermesi; dağıtmasıydı. Üçüncüsü yine devrim öncesi söz verdiği gibi Rusya’nın savaştığı ülkelerle barış yaparak, Birinci Dünya Savaşı’ndan çekilmesiydi. Ayrıca Lenin’in “acımasız kararlılığı” ve “politik zekâsının,” Troçki’nin teşkilatlanma veya organizasyon konusundaki

9 Robinson, *The White Russian Army in Exile*, 3-4.

10 RGVIA (Rossiyskiy Gosudarstvenny Voenno-İstoriçeskiy Arhiv /Rus Devlet Askeri Tarih Arşivi), f. 6, op. 4, d. 596, list 178.

yeteneklerinin ve diğer devrimci liderlerinin davalarına olan inançları ve duydukları heyecanın da önemli bir payı vardı.¹¹

Bunların yanı sıra, Kızılıların Rusya'nın sanayi merkezlerini ve demiryolu/ulaşım ağını ve çok geniş bir alanı kontrol etmelerinin de büyük bir payı vardı. Bunlara ilaveten, desteklerini sağladıkları, yeni rejim yanlısı eski çarlık Rus ordusu subaylarının komuta ettiği ve yine çarlık ordusu malzemeleri ile donatılmış, üyelerinin çoğu köylüler tarafından oluşturulan çok büyük bir orduya sahip olmaları da başarılarında önemli bir etkendi.¹²

Güney Rusya'daki, General Alekseyev'in komutasındaki Beyaz Ordu, 1918'de General Kornilov'un Ekaterinador için yapılan bir muharebe sırasında, General Alekseyev'in ise Ekim 1918'de kanserden yaşamını yitirmesi üzerine 1918 güzünden itibaren Anton Denikin'in komutasına geçti. Onun döneminde, "Rusya, tek ve bölünmez" sloganı altında birleşen Beyaz Ordu, Kossaklardan ve dört Gönüllü Ordusu birliğinden müteşekkildi. Bu dört ordu birliği, daha sonra Osmanlı topraklarına sevk edilecek Kornilovski, Alekseyevski, Drojdovski ve Markovski Piyade Birlikleriydi.¹³ Bu birlikler, 1919 yılında bazı önemli başarılar elde ettiler. Ekim 1919'da da Moskova yakınlarna kadar geldiler. Ancak bu gelebildikleri en son nokta oldu. Çok geniş bir alana yayıldıklarından, Kasım'da başlayan Bolşevik karşı taarruzu üzerine geri çekildiler.

Mart 1920'de Denikin'in ordusu bütün Ukrayna ve Kuzey Kafkasya bölgesinden geri çekilmek zorunda kaldı. Aynı dönemde, Antant Devletleri Yüksek Meclisi, Avrupa'daki durumu analiz etmek suretiyle Rusya'daki iç savaşın son derece büyük bir tehlike ve asayişsizlik ögesi olduğuna karar verdiler. Onlar için yapılması gereken en doğru şey, savaşı durdurmaktı. Bunun üzerine, 1920 Nisan'ı başında Denikin Güney Rusya'daki Beyaz Ordu Birlikleri komutanlığından istifa ederek, Rusya'yı terk etti. Bir İngiliz torpidosuyla Novorossiisk'ten İstanbul'a geldi ama burada uzun süre kalmadı. Buradan Londra'ya, sonra da başka Avrupa başkentlerine gitti.¹⁴ İstanbul'da bulunduğu sırada, İngiliz hükümeti İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri aracılığıyla, Denikin'e gizli bir telgraf göndererek yeni bir teklif yaptı. Telgrafta "Rusya'daki iç savaşın devamının, Avrupa'daki koşullar göz önüne alındığında büyük bir tehlike arz ettiğini" belirtti ve Denikin'e Kırım'da genel bir af ilan edilmesini de dikkate alarak ya ordu ile ya da tek başına Sovyet hükümetine geri dönmesini önerdi. Bunun karşılığında ona askeri olmasa da diplomatik destek sözü verdi. Ancak Denikin Bolşeviklerle barış önerisini ve Sovyet Rusya'ya geri dönme tavsiyesini reddetti. Denikin ordusundan kalanlar Bolşeviklerle savaşı devam ettirmek için Kırım'da toplandı.¹⁵

11 John M. Thompson, *A Vision Unfulfilled: Russia and the Soviet Union in the Twentieth Century*, Lexington, Massachusetts, Toronto: D. C. Heath and Company, 1996, s. 150-151.

12 Evan Mawdsley, *The Russian Civil War*, Edinburg: Birlin, 2000, s. 273-275.

13 Robinson, *The White Russian Army*, s. 9-10.

14 N. I. Komandorova, *Russkii Stambul*, Moskva: Veçe, 2009, s. 290.

15 Miroslav Yovanoviç, *Russkaya Emigratsiya na Balkanah 1920-1940*, Moskva: Russkii Put', 2005, s. 24.

Bu sırada İstanbul'da bulunan General Vrangel, buradan Kırım'a geçerek, üst düzeydeki komutanların isteği üzerine Beyaz Ordu Birlikleri komutanlığını üstlendi. Bu sırada 42 yaşında olan Vrangel, askeri eğitimi, yeteneği, disiplin ve onura verdiği önemle meslektaşlarının sevgi ve saygısını kazanmış bir komutandı. Vrangel Beyaz Ordu komutanlığının yanı sıra Beyaz Ordu işgali altında bulunan Rus topraklarının da tek hükümet başkanı oldu. Ancak Vrangel'in kişilik özellikleri ve askeri eğitim ve tecrübesi Beyazların başarılı olmasına yetmedi.¹⁶

Beyazlar, diplomatik anlamda yeni bağlantılar kuramadılar; eski müttefiklerinden, önceden olduğu gibi destek alamadılar. İngilizler, 1919 güzünden itibaren Beyazlara yaptığı desteği azaltıp; 1919 kışında, Kuban ve Sibirya'da alınan yenilgilerle birlikte tamamen keserken; Bolşevikler hem Beyazlardan ümidini kesen İngilizlerle hem de Kırım taarruzu öncesinde Kasım 1920'de Polonya ile bir takım anlaşmalar imzaladılar.¹⁷ Kırım'daki son muharebelerde yenilen Beyaz Ordu Birlikleri ve Bolşeviklerden kaçan ve Beyazlar olarak anıla gelen birçok sivil aynı ay ve yıl içerisinde ülkeyi terk etmeye başladılar. Bu makale, kaçan Beyaz Rus Ordusu mensuplarının veya Rus mültecilerin Gelibolu'ya dair izlenimlerini; onların gözüyle Gelibolu'yu sunmayı ve analiz etmeyi amaçlar.

Beyaz Ordu Gelibolu'da

Kasım 1920'de Kırım'dan tahliye edilen, General Vrangel komutasındaki Beyaz Orduya mensup olup, Gelibolu'ya yerleştirilen 1. Ordu Birlikleri şöyleydi: Kornilovski, Morkovski ve Drozdov Bölükleri, rezerv bölümlerinden müteşekkil 5.500 kişilik 1. Alay; 13. ve 34. Piyade Birliği, Mürettep Muhafız Piyade Birliği ve Alman Birliğinden oluşan 2.000 kişilik 2. Alay; 1. ve 2. Kafkas Bölüğü ve Terek-Astragan Kafkas Birliği, Simferopolski Atlı Birliği, 2 Subay Atlı Birliği, 2 Muhafız Birliğiyle oluşmuş 3.500 kişilik 3. Alay. Ayrıca bir de birliklere dâhil edilmeyen, çoğu askeri eğitim kurumu olan gruplar vardı. Bunlar, Feodosiiski Askeri Okulu, Konstantinovski Askeri Okulu, Topçu Askeri Okulu, Sergiyevski Askeri Okulu, Kornilovski Subay Okulu, Feodosiyski Subay Okulu, Feodosiyski Er Okulu, Sivastopol Kara Taburu, Sivastopol Garnizon Birliği, 7. Piyade Levazım Alayı, yedek donanma, Feodasya Makineli Tüfek Kursu, Karakol ve Kara Levazım Birlikleri idi. Bu kurumlardaki toplam kişi sayısı 10.000'di. 1. 2. 3. Ordu ve bunlara dâhil edilmeyen askeri personelin genel toplamı ise 21.000 idi.¹⁸ Mayıs 1921'de Berlin'den İstanbul'a gelen Kızıl Ordu istihbarat ajanının (resmi kuryenin) verdiği bilgiye göre, Gelibolu'da 8.000'i sivil, 25.000'i ordu birliği olmak üzere toplam 33.000 kişi vardı.¹⁹ Bunlardan 10.000'i *Vakit*'in haberine göre Kasım'ın son haftasında Gelibolu'ya nakledilmişti.²⁰ Rakamlardaki farklılıklar, muh-

16 Yovanoviç, *Russkaya Emigratsiya na Balkanah*, s. 11-12.

17 Mawdsley, *The Russian Civil War*, s. 267.

18 RGVIA f. 6, op. 4, d. 596, list 187.

19 RGVIA f. 7, op. 2, d. 734, list 9.

20 "Rus Mültecileri, *Vakit*, 1 Aralık 1920.

temelen kamplar arası nakil ve geçişlerden ve kamplardan dışarıya yapılan göçlerden kaynaklanmaktaydı. Örneğin, 1. Ordu Komutanı General Kutepov, 1921 yılı Şubat ortasında Gelibolu'dan İstanbul'a geldiğinde *Zarnitsı* muhabiriyle yaptığı mülakatta Gelibolu'daki göçmen sayısının Ocak ayı içerisinde 3000 kişi daha arttığını ve toplam göçmen sayısının 30.000'e ulaştığını belirtir.²¹ *The Orient News*'e göre ise Ekim 1921'de Gelibolu'dakilerin sayısı 10.400'ü asker, 400'ü sivil erkek, 960'ı kadın ve 300'ü çocuk olmak üzere toplam 12.400 kişiydi. Rus komutanlığının 16 Kasım 1921 tarihli raporuna göre Gelibolu'daki kamplarda 16.759'u erkek, 372'si kadın, 36'sı çocuk olmak üzere 17.167 kişi, 1. Ordu'da ise 8.126'sı erkek, 982'si kadın ve 210'u çocuk olmak üzere 9.138 kişi vardı. Gelibolu'daki Rus göçmenlerin genel toplamı ise 26.485 idi. Bu rakam, Fransız komutanlığına göre 28.183 idi. Beyaz Ordu Birliklerinin Fransızlar tarafından Gelibolu'ya yerleştirilmeleri, sadece burasının İstanbul'dan görece uzakta olmasından değildi; bu kararda, Gelibolu'nun Fransız işgalinde olmasının da büyük etkisi vardı.

Yeni gelenler ve eskiden kalanlarla birlikte, Ocak 1921'de Gelibolu'da bir de hatırı sayılır yabancı bir grup vardı. Sayıları 1200'i bulan "bu insanlar, Rusya'da doğmuş, büyümüş, onun ordusunda görev almış; hizmet etmiş fakat başka milletlerden insanlardı. Aralarında Kafkasyalılar, Baltık bölgesinden insanlar da vardı. Çoğunluğu Gürcüler, Letonyalılar, Litvanyalılar, Polonyalılar, Romenler, Ukraynalılardan müteşekkildi. Bazıları Gelibolu'dan İstanbul'a gönderildi fakat Fransızlar belgelerinin eksik olduğunu ileri sürerek onları geri gönderdiler. Bu bölümde durumu kontrol altında tutmak için askeri birliklerde olduğu gibi, başlarında muvazzaf komutanların bulunduğu kıtalar oluşturuldu. Fakat ordudan ayrılmak isteyen göçmenlerin askeri düzene ayak uydurmaları zor oldu. Bir kısmı, Brezilya, Sovyet Rusya ve Balkan ülkelerine göçmenlerin gönderildiği söylentilerine kapılarak, bu ülkelere akın ettiler. Bölüğü kendi imkânlarıyla terk ettiler ve bilinmeyen bir yöne doğru kayboldular.²²

Beyaz Rusların Şehir Hakkındaki İlk İzlenimleri

Gelibolu'nun ilk misafirlerini taşıyan Hersov ve Saratov gemileri 22 Kasım 1920'de Gelibolu limanına demir attılar. Gemi hâlâ sarı karantina bayrağı taşıdığından Kolordu Komutanı Kutepov, sahile çıkan ilk kişi oldu. Ardından konakçı subaylar—kvartir'er—ve levazım dairesi kolordusunun üyeleri /bürokratları indiler. Gemiler limana yanaşmadığı için tahliye küçük botlarla yapıldı. Fransız kumandanlığı ordunun şehrin sadece 3'te 2'sini alabileceğini; geri kalan kısmının şehrin 7-8 km uzağındaki tepelere yerleşeceğini söyledi. Fransızların belirttiği yer, yapış yapış çamur içinde, engebeli, kelimenin tam anlamıyla *goloe pole* (çıplak bir alan) idi. Bu, Gelibolu'daki Rusların şehre verdikleri ilk isim oldu.²³

21 *Zarnitsı*, no 5, 3-10 Nisan 1921, 12.

22 S. N. Rysnyanski, *Gallipoli*, Moskva, 1971, s. 63.

23 *Russkie v Gallipoli. Sbornik Statey, Posvyaşçenni Prebivaniyu 1.go Armeyskago Korpusa Russkoy Armii v Gallipoli*, Berlin, 1923, s. 38-39.

Gelibolu'da konuşlanan 4. Süvari Alayı komutanı General S. Ryasnyanski'nin belirttiği üzere, Rus mülteciler bu vadiye ayrıca *dolina roz' i smerti* (gül ve ölüm vadisi) adını verdiler çünkü vadide akan küçük bir nehir boyunca birçok gül çalısı vardı: Bunlara iki tür yılan eşlik etmekteydi; birisi zehirli; diğeri ise bir tür küçük Boa yılanıydı.²⁴

Bu ilk izlenimler dışında Rusça kaynaklarda, özellikle 1923'te Berlin'de basılan *Russkie v Gallipoli* (Gelibolu'da Ruslar) isimli eserde şehirle ve buradaki askeri ve sivil kamplarla ilgili ayrıntılı bilgiler sunulmuştur. Bu kaynakta aktarıldığına göre, Beyaz Ruslar Gelibolu'ya geldiklerinde Gelibolu'nun nüfusu, 3941'i Rum, 2537'si Türk, 908'i Yahudi ve 608'i Ermeni olmak üzere yaklaşık 8000 kişiydi. Kaynağa göre, 1920'e kadar şehrin nüfusu bundan iki kat daha fazlaydı.²⁵ Rus mültecilerle birlikte Gelibolu nüfusu 30-35000 civarına yükselmiştir.

Russkie v Gallipoli isimli eserde aktarıldığı üzere, iklim şartları ve toprağın veriminden dolayı Gelibolu tarım için çok uygun koşullara sahipti ancak yerli halk, bu verimli toprakların kıymetini bilmekten uzaktı. Tarımla çok az ilgileniyorlar ve toprağın sadece %20-25'ini işliyorlardı. Çiftçiler genelde vadide ve yamaçlarda tarım yapıyorlardı. Toprağı işleme işi ise tamamen ilkel araçlarla yapılıyor. Yerel halkın hiçbir tarım aletinden haberi yoktu. Bilmek de istemiyorlardı. En yaygın tarım aletleri, ahşaptan bir pulluk ve iki ağızlı bir çapaydı (Tirpidin). Ayrıca köylüler tarım arazilerini temizlemekten ve ayıklamaktan da uzaktılar Her yerde bol bol yabancı otlar türemiş ve boy atmıştı. Tırmıklama işi de en ilkel yollarla yapılıyor. Mahsulün hasadı ise elle yapılıyor. Kaynağa göre, Gelibolu'da yapılan ekmek de en aşağı kalitedeydi. Yulaf hiç yoktu. En çok göze çarpan ürünler, karpuz, kavun ve kabaktı. Bunların yanı sıra fasulye, bezelye ve nohut da yetiştiriliyordu.

Sebzecilik çok zayıftı. Sadece şehre yakın yerlerde bostanlar vardı. Bostanlarda biber, domates, salatalık, marul sarımsak ve soğan yetiştiriliyordu. Meyvelerden ise en yaygın olanı, savaş sırasında birçok ağaç zarar görmesine karşın incirdi. Üzüm bağları da vardı ama onlar da yeterince iyi değillerdi. Şarap üretimi ise neredeyse yoktu. Kitaba göre, bu kadar verimli topraklara rağmen çok az üretim olmasının nedeni, halkın ilgisizliğiydi. Ayrıca Gelibolu'nun İstanbul'a yakınlığı ve Avrupa kültürünün olmayışı da üretimin az olmasında etkili olması muhtemel diğer etkenlerdi.

Ekonomik anlamda dikkat çekici bir diğer nokta, çok çeşitli otların varlığına rağmen, hayvancılığın da yeterince gelişmemiş olmasıydı. Gelibolu'da büyükbaş hayvancılık neredeyse hiç yoktu. Ama az da olsa koyun ve keçi yetiştiriciliği vardı.²⁶ Bu genel ve oldukça olumsuz şartlara sahip Gelibolu, Rusça kaynaklarda aktarıldığı ve müteakip bölümde görüleceği üzere, Rusların da katkısıyla önemli bir gelişme göstermiş; ayrıca şehrin dışında kurulan kamplarda adeta yeni bir şehir yaratılmıştır.

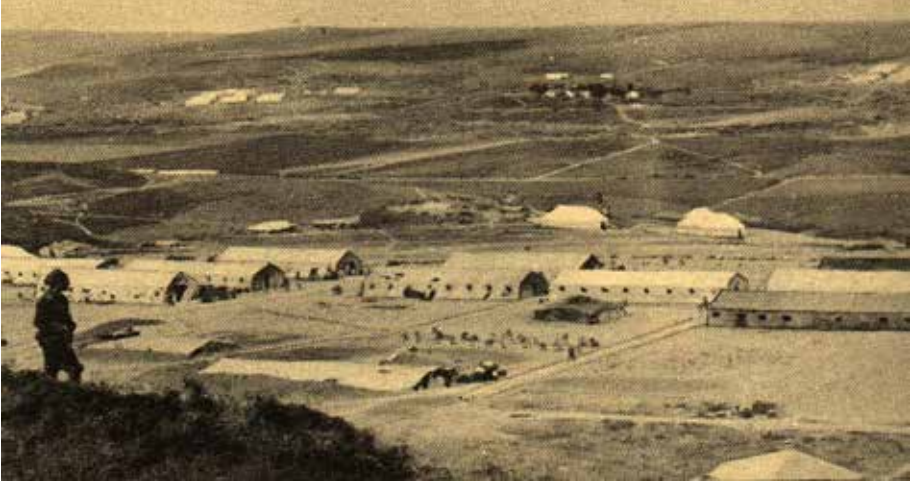
24 Ryasnyanski, *Gallipoli*, s. 3.

25 *Russkie v Gallipoli*, s. 30.

26 *Russkie v Gallipoli*, s. 28-30.

Gelibolu Kampı

Aralık 1920’de bütün göçmen kamplarını ziyaret eden Wrangel’e göre, kampların içinde en kötü şartlara sahip olan, Gelibolu kampıydı. Rus birlikleri gelmeden önce burada müttefik orduları birlikleri vardı ama hemen hepsi Ruslar gelmeden önce ayrılmışlardı. Öncelikle kamplarda barınacak doğru dürist yer yoktu. Türklerden kalan eski binaların çoğu çatısızdı veya duvarları eksikti. Bu eksikliği gidermek için Amerikan Kızıl Haç’ı başlangıç için 100 çadır verdi.²⁷ Ancak gerek barınma, gerekse alt yapıyla ilgili diğer sorunları aşmak için yapılması gereken daha çok şey vardı. Sorunların bir kısmı, yardım derneklerinin verdiği destek, bir kısmı da özellikle de Gelibolu’ya gelen Rusların kendi çabalarıyla ve yaptıklarıyla çözüme kavuştu.

Resim 3: Gelibolu Kampının Genel Görünüşü

Kaynak: GARF (Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsii), f. 5881, op. 1, d. 272.

Ulaşım, askeri birliklerin ve malzemelerin Gelibolu limanından askeri kamplara nasıl taşınacağı meselesi yüzünden ilk karşılaşılan sorundu. Gelibolu hakkında en ayrıntılı bilgileri sunanlardan biri olan araştırmacı N. Karpov’un aktardığı üzere, Kırım’dan kolordu birlikleriyle birlikte 20 otomobil gelmişti; bunlardan 6’sı hafif; 14’ü nakliye aracıydı. İçlerinden biri piyade bölüğüne; 3 tanesi birinci piyade bölüğüne; geri kalanı ise teknik alaya ve onun ulaştırma bölüğüne verildi. Bu araçlar, kolordu yönetimine, esas olarak da tıbbi kurumlara hizmet etti. Bununla birlikte, yedek parça, yağlama malzemeleri eksikliğinden ve kötü durumda olan yollar yüzünden kısa sürede bu araçların çoğu kullanılamaz hale geldi. Bu yüzden Gelibolular için en büyük

27 John A. Hutchins, *The Wrangel Refugees: A Study of General Baron Peter N. Wrangel’s Defeated White Russian Forces, Both military and Civilian, in Exile*, University of Louisville, M. A. Thesis, 1972, s. 47.

gelişme, 1920 yılı sonunda inşa edilen dekovil demiryolu hattı oldu. Ancak bu hattın inşası hiç de kolay olmadı; sorun, kötü hava koşulları, açlık, hastalık veya malzeme eksikliği değil; Fransız Kumandanlığının inadı ve olumsuz tavrıydı.²⁸

Fransızlar, yüklerin kamplara; önce filikalarla körfeze; oradan da dekovil demiryolu hattı ile kamplara olacak biçimde taşınmasını önerdiler. Bunun mümkün olmadığını savunan kolordu mühendisleri ise bu plana karşı çıktılar. Çünkü onlara göre, filikalar, denizin dalgalı olması durumunda işe yaramayacaklardı; ikincisi; körfezden kamplara dekovil hattı inşa etmek için iki kat daha fazla inşaat malzemesi kullanılacaktı. Fakat Fransızlar, önerilerinde kararlıydılar ve 28 Kasım 1920’de işe başladılar. Şehirde eski bir iskele vardı ve bu iskelenin bir kısmı yeni bir yere taşındı. Yeni iskele inşası ise iki hafta içinde tamamlanma aşamasına geldi. Bu noktada, Fransızlar, iskelenin yerinin tekrar değiştirilmesine ve Kısmet Körfezi’nde yeni bir iskelenin inşa edilmesine karar verdiler. Aynı zamanda, 17 Aralık’ta bu körfezden kampa uzanan bir demiryolu inşasına başladılar. Ancak rota boyunca ortaya çıkan eğim hesaba katılmadığından, zemin çalışmalarının sonuna gelindiği bir dönemde, bir aylık süre zarfında 6037 işçinin çalıştığı bu hattın inşasından da vazgeçtiler. Netice itibarıyla, Fransızlar, Rus kolordusu mühendislerinin en başta önerdiği plana geri dönmek ve dekovil hattını bu plan uyarınca inşa etmek zorunda kaldılar. Bu hadise, Fransız komutanlığı ile Rus kolordusu arasındaki anlaşmazlık ve uyuşmazlığı göstermesi açısından önemlidir.²⁹

Resim 4: Gelibolu Kampındaki Dekovil Hattı

Kaynak: <http://www.gallipoli.fr/>

28 N. Karpov, *Krim-Gallipoli-Balkanı*, Moskva: Russkii put’, 2002, s. 41.

29 Karpov, *Krim-Gallipoli-Balkanı*, s. 42.

Fransızlar bütün demiryolu malzemelerini Çanakkale ve Selanik cephelerinde Almanların bıraktığı yerlerden topladılar. Doğal olarak, bütün bu malzemeler tam teşekküllü olmaktan uzak olup, tekrar tekrar kullanıma uygun değillerdi. Virajlardaki rayların eğilmesi, bükülmesi çok uzun zaman aldı. Ayrıca bir de baskı makinesi icat etmek gerekti. Vagonların şekillerini de kendi imkânlarıyla değiştirdiler. Ancak bu vagonlar insan ya da çok fazla yük taşımaya uygun değildi; ara sıra raydan çıktıkları da oluyordu. Yine de bütün bunlara rağmen, Mart'ın başında yol çalışmaya başladı ve yolla birlikte, şehir ve kamp arasında yoğun bir hareketlilik ortaya çıktı. İlk başlarda çok yavaş olan trenin hızı zaman içinde arttı ama bu, beraberinde kazaları da getirdi. Bunun önünü almak için hız yüzünden kaza yapan vatmana 30 gün tutuklama cezası verildi.³⁰ Ayrıca dekovil üzerinde, açık alanda, “drozdy,” “kornilovsty” gibi duraklar ve bu duraklarda özel komutanlar bulunmaktaydı.³¹

Ulaşım dışında, barınma ve beslenme gibi çok daha önemli sorunlar vardı. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla, bir kısım birlikler ve siviller önce Gelibolu'da, mümkün olan her yere yerleştirildiler. İki duvarın bir arada olduğu yıkıntılar bile ev gibi kullanıldı. Kişilere özgü çok küçük evler inşa edildi. Herkes küçük bir oda için 5 veya 10 lira ödeyecek güçte değildi. Ayrıca Rusları son derece sıcak karşılamalarına rağmen, kendi ataerkil yaşam biçimlerinden dolayı, Türkler, bekâr erkeklere ev vermek konusunda pek istekli değildiler. Üstelik dekovil hattının inşasıyla birlikte ev fiyatları giderek arttı; her hangi bir mobilyadan ve diğer gerekli şeylerden yoksun, basit bir depo için bile aylık kira miktarı 15 lira ve üzerine çıktı. Rum ve Türkler Ruslara yardım etmek istediler ancak onların durumu da oldukça kötüydü.³²

Askeri birliklerden Kornilov Askeri Okulu, yarısı yıkılmış bir camiye; Sergiyevski Topçu Okulu şehrin dışında, Senegallilerin yaşadığı kışladaki barakalara yerleştiler. Geri kalan okullar: Nikolayevski Piyade Okulu, Nikolayevski-Alekseyevski Mühendislik Okulu ve diğerleri, ikinci derecede yerlerde, hangarlarda ve şehrin yıkılmış evlerinde yer bulabildiler. Teknik Alayı, Kervansaray Pazar Meydanına yerleşti. Hastaneler ve revirler ise daha iyi korunmuş binalara ve iyi durumda olan çadırlara yerleştirildiler. Ayrıca Gelibolu'da yaşayan Türk, Rum, Ermeniler de kolordu komutanının ricası üzerine evlerini Ruslara açtılar. Türkler, birkaç tane camiye, okullarını ve kervansaraylarını Rus ordusuna verdiler. Bunlardan Tekke Camisine Kornilovski Askeri Okulu yerleşti. Böylece Ruslarla Türkler arasında dostane ilişkiler kuruldu. Ruslar, camiye ve Türklerin dini duygularına hiçbir saygısızlık etmeyeceklerini ifade ederken; Türklerin temsilcileri de, kutlamalar için Rus birliklerinin komutanlarının yaptığı davetlere her zaman olumlu karşılık verdiler ve “Beyaz askerlerin” merasimlerini büyük bir coşkuyla takip ettiler. Yahudiler ise Ruslara karşı mesafeli davrandılar ama aralarında Ruslara evlerini açanlar da vardı.³³

30 Karpov, *Kırım-Gallipoli-Balkanı*, s. 43.

31 İvan Lukaş, “Gallipoli,” *Vestnik Pokhodnika*. Okt.noyabr, 1964, no 37-38.

32 Karpov, *Kırım-Gallipoli-Balkanı*, s. 34.

33 Karpov, *Kırım-Gallipoli-Balkanı*, s. 47.

Askeri birlikler, kamptaki birlik veya alay esaslı yerleşimin aksine, birbirleriyle hiç ilgileri olmadığı halde, şehirde aynı evleri paylaştılar ve evlere belli bir düzen içinde yerleştiler. En erken gelenler en iyi köşeleri kaparken; en son gelenler, koridorlara, merdiven boşluklarına, hatta basamaklara yerleşmek zorunda kaldılar. Örneğin, Kutepov'un muhafızları, radyo-telgraf bölümü, topçu birliklerinin karargâhı ve teknik alayın komuta grubu, hep birlikte iki katlı küçük bir eve yerleştiler. Aileler içinse ortak yerleşimler inşa edilmesine karar verildi. Buralarda kalanların sayısı, 325'i kadın; 80'i çocuk olmak üzere 600'den fazlaydı. Bu bağlamda süvari alayının yurt olarak kullandığı, bekâr eviyle hiç alakası olmayan büyük bir ev, diğerlerinden bazı "lüksleri" nedeniyle hem farklı, hem de bazı yokluklar sebebiyle onlarla benzerdi. Bahçede mermer teras kalıntılarına rastlanmaktaydı; güzel yüksek tavanları, büyük pencereleri ve eski tuvaletler vardı—ki bunlar, bekâr evinde görülmeyen şeylerdi. Evin yeni sakinleri bütün deliklere kerpiç yerleştirdiler ve onları da su yosunuyla kapladılar; kapılara elbiselerini astılar.³⁴

Resim 5: Gelibolu'daki Subayların "Aile" Apartmanları

Kaynak: <http://www.gallipoli.fr/>

Sobaların yokluğundan aileler kendi odalarında, hem ısınma aracı hem ocak işlevi gören ilkel bir mangal inşa ettiler. Bu yurtlarda dumandan nefes almak mümkün değildi; bu yüzden hava müsait olduğu zamanlar yemekler dışarıda ateşte pişirilmekteydi. Bir odada 2-4 aile ve yaklaşık 6-10 kişi birlikte kalıyordu; bu yüzden giysilerle ve çarşafarla her aile için kabinler inşa edildi. İlke olarak, yan yana uyumak yasaktı. Tamamen uygunsuz koşullara rağmen, şartları asıl ağırlaştırıcı şey,

34 Karpov, *Kırım-Gallipoli-Balkanı*, s. 36.

tamamen yabancı insanlarla, alışkanlıkları ve bakışları farklı insanlarla yan yana yaşama zorunluluğuydu.³⁵

Daha sonra, birlikler esas itibariyle şehrin 7-8 km dışındaki kamplara yerleştirildiler. Burada ilk iş olarak, kendilerine Amerikan Kızıl Haç'ı tarafından verilmiş, hiç açılmamış çadırları kurdular. Ailelere ait çadırlar ise ayrı olarak inşa edildiler. Bu çadırlardan her biri, içeriden brandalarla, bir aile kalacak şekilde hücelere bölündüler. Hem ailelerin bu şekilde yaşaması uzun süre için mümkün olmadığından, hem de ilk başlarda Türk kışlarından daha iyi gibi görünen çadırlar soğuk ve rüzgârla birlikte yetersiz kalmaya başladığından, Rus göçmenler kendileri için toprak damlar veya barakalar inşa etmeye başladılar. Bu evler için yere genellikle dört kişilik bir çukur açtılar ve duvarların çökmemesi için onları bağ çubuklarıyla kapladılar. Bunların zeminini ise kuru yapraklarla ve otlarla döşediler, hava almak ve uyumak için kendilerine taştan, başlangıçta içi toprak dolu ve yukarısı dallarla ve yapraklarla örtülü bir yer yaptılar. Bu yapılar göçmenler arasında şaka yollu "kupe" olarak adlandırıldı. Çadırların ortasında boylu boyunca bir hendek kazdılar, dibini küçük taşlarla doldurdular ve sıkıştırdılar. Bunun içi yağmurlu günlerde çamurdan, sıcakta ise harareten korunmak için idealdi. "Çadırların ısıtması için, Albay S. Ryasnyanski'nin yazdığına göre, ilkel ocaklar inşa ettiler ve yakacak olarak çalılıkları kullandılar. Aydınlanma hemen hemen hiç yoktu çünkü Fransızlar gaz vermiyorlardı. Çadırları biraz olsun aydınlatmak için konserve kutularından ilkel "kagantsı"lar yaptılar ve bunların içine Hindistan cevizi yağı koydular; bu ise günlük tayından temin edilmekteydi.³⁶

Ayrıca zaman içinde çadırlarda başka iyileşmeler de görülmeye başlandı. Bağ çubuğundan hasırlar ve sığağı koruduğuna inandıkları yapraklardan şilteler yaptılar. Hatta minderleri ve şilteleri deniz yosunuyla doldurdular. Bazıları ise kendilerine bağ çubuklarından yatak ördüler ve bıçak yerine ağaç köklerini ve geniş taşlar kullandılar. Bazıları ise sepetler yaptılar ve onları masa gibi kullandılar. Bu gelişmelere rağmen, kır kamplarındaki ve çadırlardaki en büyük sorun, her yerde kendini hissettiren nem ve rutubetti. Yağmurlu havalarda çadırlar akıyor ve her yer yaş oluyordu. Yukarıdan su damlıyor; aşağıda ise çukur evler suyla doluyordu. "Ayrıca ilkel biçimde yapılmış sobalar çok fazla duman tüttürmekte ve bu yüzden nadiren kullanılmaktaydı. Daha sonra çok daha iyi durumda olan, kiremit çatısı, cam pencereleri ve modern kapıları olan toprak damlar yaptılar. Ancak bunların inşası çok daha fazla para gerektirmekteydi ve askerlerin ve subayların çoğu bu paradan yoksundular.³⁷

Bununla birlikte, ilke olarak, subayların kaldığı çadırlar, Drozdovski Alayı'nda olduğu gibi, çok daha büyük olup, büfe, okuma veya sahne için aydınlatılmışlardı. Bu tür büfelerde bir parça ekmek veya çay satın almak ve konservelerden yapılmış pizola yemek mümkündü. Ancak subayların çoğunun bunları karşılayacak parası yoktu.

35 Karpov, *Kırım-Gallipoli-Balkanı*, s. 36.

36 Rayevski, *Gelibolu Günlüğü*, s. 14, 21, 23,

37 Karpov, *Kırım-Gallipoli-Balkanı*, s. 32.

Onlar da, birliklerin geri kalanı gibi, esas itibariyle Fransızların verdikleri kumanya ile geçiniyorlardı. Çadırların donanımı öyle ya da böyle bu şekilde bitirildikten sonra genel kullanım için yerler hazırlanmaya başlandı; küçük taşlarla döşenmiş yollar açıldı; Bu yolların etrafına fidan ve çalı çırpı dikildi. Sonuçta birkaç ay sonra, askeri kampın tamamı donatıldı. Çadırlardan oluşan kampta her askeri alayın ve bölüğün önünde, onları diğerlerinden ayırt edecek şekilde farklı renkte taşlardan yapılmış Rus armaları, ulusal amblemler ve alay amblemleri vardı. Ayrıca her kampın önünde, sap, saman ve kamıştan yapılmış çardaklarda kalan, bayraklı nöbetçiler bulunmaktaydı.³⁸

Gelibolulu Rus göçmenlerin kendi imkânlarıyla yaptıkları bu evler ve barınaklar ve kurdukları çadırlar dışında, bir de yardım derneklerinin açtığı veya kurduğu barınma evleri ve yurtlar vardı. *Zarnitsı*'nın 20 Şubat 1921 tarihli sayısına göre Gelibolu'da 200 çocuk için açılan sığınma evi bunlardan biriydi.³⁹ Bununla birlikte, çocukların önemli bir kısmı, aileleriyle birlikte kamplarda ya da çadırlarda ikamet etmekteydiler ya da yer barakalarında, yıkılmış saraylarda, mahzenlerde veya yetişkinler gibi "yam" adı verilen topraktan çukurlardaydılar. Buradaki yaşam şartları onlar için özellikle ağırdı. Yeterince hava ve güneş yoktu ve ölüm oranı oldukça yüksekti.⁴⁰

Olumsuzluklara veya ölümlere neden olan bir diğer faktör, birçok yerde olduğu gibi, kötü beslenme koşullarıydı. Aralık 1920'de Vrangel ile Fransız komutanlığı arasında yapılan anlaşmaya göre Gelibolu'daki Rus göçmenlerin iaşesi, diğer kamplarda olduğu gibi, Fransızlar tarafından karşılanacaktı. Fransızların başlangıçta verdikleri kumanya, 500 gram ekme, 20 gram konserve et, 80 gram pirinç, fasulye veya bezelye, 20 gram Hindistan cevizi yağı; aynı miktarda şeker ve biraz çay veya kahve, tuz ve defne yaprağından müteşekkildi. Ancak bu miktarlar, 2-3 ay içinde azaltıldı. Geriye sadece ekme, şeker, Hindistan cevizi yağı ve konserve kaldı. Bazen göçmenlere 2-3 ayda bir 50 gram kadar tütün veriliyordu. Başka hiçbir ürün yoktu. Taze et, patates ve yeşillik ise hiç verilmedi. Genel olarak, gıdalar yeterli olmaktan uzaktı.⁴¹ Rus göçmenler daha sonra, Fransız komutanlığının tayınları azaltmasıyla çok daha az miktarda gıdayla yetinmek zorunda kaldılar. Nisan'da, *Zarnitsı*'nın belirttiği üzere, Fransız komutanlığı günlük kumanyayı, 400 gram ekme; 200 gram konserve et; 20 gram yağ, 20 gram şeker; 20 gram tuz ve 5 gram çay ve kahve olacak şekilde yeniden düzenledi.⁴² Aynı dergide ifade edildiği üzere, Fransız komutanlığının kumanyayı sık sık değiştirdiği, istikrarlı bir politika izlemediği görülmektedir. Örneğin, derginin 20 Mart 1921 tarihli sayısında verilen bilgilere göre, dağıtılan yiyecekler günde 2 kez yemek pişirilmesine imkân verecek nitelikte değildi çünkü un ve patates dağıtımı yasaklanmış; onların yerine pirinç ve makarna verilmeye başlanmıştı. Ekme ise 100

38 Karpov, *Kırım-Gallipoli-Balkanı*, s. 34.

39 *Zarnitsı*, no 2, 20 Şubat 1921; GARF, f. 5923, op. 1, d. 7, list 38.

40 GARF, f. 5809, op. 1, d. 56, list 1.

41 L. Vladimirov, *Vozvratite ih na rodinu! Jizn' Vrangelevitsev v Gallipoli i Bolgarii*, Prag, 1925, s. 15-16.

42 *Zarnitsı*, no 18, 7 Ağustos 1921.

gram oranında dağıtılıyor ve tütün hiç verilmiyordu. Dergiye göre General Kutepov eski uygulamaya geri dönülmesini istemiş ama bu kabul edilmemişti.⁴³

Arşiv belgelerinden bu durumun Zemskiy Soyuz (İller Birliği) gibi bazı Rus dernekleri ve örgütlerinin dikkatini çektiğini ve bu konuda önlemler alınmaya çalışıldığını görüyoruz. Örneğin, 22 Nisan 1921 tarihli toplantısında Zemskiy Soyuz Merkez Kurulu, Gelibolu'daki temsilcilerinden gelen raporlara istinaden, Fransız komutanlığı tarafından dağıtılan tayının azaltıldığını ve bunun da iş gücünü zayıflattığını belirtir. Rapora göre, beslenme ile ilgili sorunlar, iş gücü kaybına neden olmaktadır ki, bu da kamptaki toplam kişi sayısının %10'una tekabül etmekteydi. Bu nedenle örgüt, askeri kamplarda hasta ve zafiyet içinde olanlara acilen dağıtım yapılması için gerekli yerlere başvurulmasına veya bu konuda destek olunmasına karar verdi.⁴⁴ Fransızlara yapılan başvurulara rağmen, *Zarnitsı*'nın Eylül 1921 tarihli sayısında verilen bilgilerden, Fransızların yaz boyunca tayını yine değiştirdiklerini öğreniyoruz. Üç hafta boyunca fasulye yerine konserve yeşillik ve sonra da iki hafta boyunca 50 gram konserve et yerine yine 50 gram reçel verdiler. Taze et vermeye çalıştılar; kampta, önerildiği gibi hafta iki kez konserve yerine taze et verilmesini emrettiler. Birliklerde kasaplar seçildi fakat kısa bir süre sonra bu uygulamaya da son verildi. Eskiden olduğu gibi İstanbul'dan konserveler gelmeye devam etti. Sadece çocuklu veya çocuk bekleyen kadınların ve 17 yaşa kadar olanların beslenmesi iyileşti; bu grupların işeşisi işini uluslararası Kızıl Haç Örgütü devraldı.⁴⁵ Ekim 1921 kararıyla ise Fransız komutanlığı, yapılan tayın yardımını tamamen durdurdu.

The Orient News'in 20 Ekim 1921 tarihli sayısına göre, Ekim 1921 itibariyle, Gelibolu'da bakıma muhtaç insan sayısı, 10740'ı asker, 400'ü sivil erkek, 960'ı kadın ve 300'ü çocuk olmak üzere toplam 12400'dü. Bir de kayıtlı olmayıp, sokak satıcılığı gibi sıradan işler yapıp, geçici olarak ekmek parası kazananlar ve gece sokakta uyuyanlar vardı. Bunların sayısı da 3000-4000 kadardı. Bu göçmenler genel itibariyle İngiliz ve Fransız yetkililer, Amerikan Kızıl Haç'ı, Uluslararası Kızıl Haç Örgütü, Rus Kızıl Haç'ı ve İller Birliğince desteklenmişlerdi. Ancak İngilizler sadece 400 kadar göçmene, Ağustos'a kadar yardım etmişler, Amerikalılar ve Fransızlar ise 13 Ekim 1921'de yardımlarını durdurmuşlardı. Bu nedenle İstanbul ve çevresindeki kamplarda olduğu gibi, Gelibolu'daki Rus göçmenlerin durumu da çok zordu.⁴⁶

Gerek Fransızlar henüz kumanya dağıtımını durdurmadan, gerekse durdurduktan sonra, komutadakiler de dâhil, askeri birliklerdeki herkes, ekstra şeyler için para ödemek zorunda kaldılar. Yerel halk geçimlerini kısmen bu alışverişlerden sağladılar. 7-8 ay içinde Amerikalılar ve Zemgor'un finansmanı sayesinde şehirde birçok gıda istasyonu açıldı. Ancak buralarda özellikle kadın ve çocuklara yiyecek sağlandı. Askeri

43 *Zarnitsı*, no 3, 20 Mart 1921

44 GARF, f. 5809, op. 1, d. 44, list 7.

45 *Zarnitsı*, no 23; 25 Eylül 1921.

46 *The Orient News*, 20 Ekim 1921.

birlikler daha çok kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kaldılar. Onlar da, sivil bazı göçmenler gibi, dönem dönem kendi imkânlarıyla menülerini çeşitlendirmeye çalıştılar. Örneğin baharda topladıkları kuzukulaklarından veya kırdada ve yolda buldukları kaplumbağalardan çorba yaptılar.⁴⁷

Bazıları ise açlıktan ölmek için tavşan ve keklik avına çıktılar, balık tutmaya çalıştılar ama her zaman aradıklarını bulamadılar. Bunların yanı sıra, göçmenlerin karnını doyurmak için, bölük ve bataryalarda kooperatifler kuruldu ve buralarda yiyecekleri teslim alacak, mutfak için odun hazırlayacak, yemekleri pişirecek ve servis edecek kişiler tayin edildi. Ancak bu yerlerin işlenmesi için sürekli finansman gerekiyordu. Bunu sağlamak için genel kasalar oluşturuldu ve herkesin elinde dürbün, giysi ve değerli eşya ne varsa satıldı; elde edilen para kasalara konuldu. Bütün gelir, genel kantinler için yağ, un, pirinç vb. gıda ürünleri almak için harcandı. Ayrıca siviller ve çocuklar için Gelibolu'da Vserossiyskoy Zemskiy Soyuz (Genel Rusya İller Birliği) hesabına beslenme noktaları açıldı. Amerikan ve Yunan Kızıl Haçları tarafından bazen kadınlara süt tozu, şeker, makarna ve çikolata dağıtıldı. Ancak alınan bu önlemlere rağmen, açlık bazen o kadar ciddi boyutlardaydı ki, bazı göçmenler güherçile bile yediler.⁴⁸

Bu kötü beslenme koşullarına ilaveten bir de şehirde ve kampta yaşamı daha da ağırlaştıran su sorunu vardı. Her şeyden önce su kullanımı çok sınırlıydı. Bunun da en önemli nedeni, su sıkıntısından ziyade, şehirdeki su tesisatındaki bazı sorunlardı. Rus göçmenler, bu konuda da bazı iyileştirmeler yaptılar ve hem kendilerinin hem de Geliboluların su sıkıntısını aşmasına katkıda bulundular:

Kolordunun gelişiyile birlikte 30 yıldır tamir edilmeyen borular bakımından geçirildi. Seramik üzerine demir ve çelik getirildi ve bunlar zamanla paslandı. Büyük sızıntılardan dolayı tazyik çok zayıf olup, şehrin yüksek kesimleri susuz kaldı. 15 km deki bütün su ana borusuna sadece bir Türk tesviyeci bakmaktaydı. Sonuçta şehirdeki 45 su borusundan sadece 12'si çalışmaktaydı. Rus ordu mühendislerinin yardımıyla şehre yönlendirilen kolonlar, borular ve su rezervleri temizlendi ve yenilendi; Sistemdeki su sızıntısı tamir edildi. Ayrıca yardımcı su dağıtım sistemi oluşturuldu ve buradan şehirdeki su oranı %30 oranında arttı. Şimdi bir kişiye ortalama bir kova su düşmekteydi.⁴⁹

Ayrıca Ruslar, kamptaki nehrin kurummasını engellemek için yatağını temizlediler ve güçlendirdiler. Bunun yanı sıra, çevrede 12 küçük kaynak daha buldular ve bunları özel olarak donatılmış rezervler için kullandılar. 50'den fazla kolon kazdılar. Böylece, en kurak zamanda bile kampta her bir göçmen için yaklaşık 3 kova suyun hazır bulunmasını sağladılar.⁵⁰

47 Vladimirov, *Vozratite ih na Rodiny*, s. 15-16; Rayevski, *Gelibolu Günlüğü*, s. 44.

48 Karpov, *Krim, Gallipoli, Balkan*, s. 31.

49 Karpov, *Krim, Gallipoli, Balkan*, s. 31.

50 Karpov, *Krim, Gallipoli, Balkan* s. 32.

Ancak bu iyileştirmelere rağmen, genel olarak kötü barınma ve özellikle beslenme koşulları nedeniyle, kamplarda birçok hastalık baş gösterdi ve bunlardan dolayı birçok göçmen yaşamını yitirdi. Bunda başlangıçta son derece kısıtlı sağlık ve tedavi imkânlarının da önemli bir rolü vardı. Gelibolu'ya askeri birliklerle sadece Kızıl Haç'ın 4 nolu hastanesi ve bir de öncü sağlık müfrezesi gelmişti. Birliklerin şehre tahliyesinden hemen sonra, 13 Kasım'da kıyıya taşınan bu hastane, kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla çok küçüktü. Bu yüzden başlangıçta bulaşıcı hastalığı olanlar veya olmayanlar hep birlikte, üstelik yatak veya şilte olmadığı için, çıplak zemine yatırıldılar ve buralarda, bir hastalığı olan hastalar; yeni bir hastalık daha kaptılar. Ancak daha sonra 120 yataklı bir yer, Kızıl Haç'ın 7. koluyla sadece bulaşıcı hastalığı olan bir yere dönüştürüldü. Buraya kısa sürede 180 hasta geldi ve bunlar da yine yatakları olmadan, giysileriyle birlikte yere yatırıldılar. Aralık'ta, kolordu komutanlığının çabaları sayesinde, Beyaz Haç hastanesi ve piyade bölüğü reviri açıldı; buraya özellikle tifo ve tifüs hastalığı olanlar getirildi. Bu hastalıklar o kadar yaygındı ki, bazen bir günde bir kaç insan birden yaşamını yitiriyordu. I. Lukaş'ın bahsettiği üzere, tifo ve tifüs gibi hastalıkların nedeni, kamptaki kirli ve killi ırmaktı.⁵¹

İller Birliği'nin raporuna göre, Aralık 1920'de Gelibolu kampında, hastanede yatanların sayısı 317 olup; bunların 150'si tifo, 91'i lekeli humma, 9'u çiçek hastalığından mustarıptı. Ayrıca 1000 kadar kişi gribe yakalanmıştı. Bunlardan tifonun ve Çatalca kamplarında görülen koleranın önlenmesi için aşılar yapıldığı bilinmektedir.⁵² Bununla birlikte, tifonun Gelibolu'da ve kamplarda Ocak'ta, Mart'ta, Temmuz'da olmak üzere sık sık nüksettiği görülmektedir.⁵³

Ayrıca bir de Gelibolu hastalığı olarak anılmaya başlayan sivrisineklerden mütevellit bir sıtma hastalığı vardı. "Sıtma sivrisineği, Gelibolu gazabı, insanları hemen yatağa düşürüyordu. İnsanların dudakları kuruyor, gözlerinde ateş yanıyor. İnsanlar genelde tifodan kurtulamıyorlardı. Salgın hastalığa yakalananların gücü hemen tükeniyordu."⁵⁴ Özel olarak Fransızların göçmenlere verdikleri tayınları sürekli değiştirmesi ve azaltmasından, genel olarak da kıt beslenme şartlarından kaynaklanan sıtma hastalığı, kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla özellikle 1921 yazında yaygındı. Bunda Gelibolu'daki insanları halsiz bırakan sıcağın da önemli bir payı vardı.⁵⁵

Bir de kamplarda kol gezen tüberküloz hastalığı vardı. Arşiv belgelerinde tifo ve kolera kadar bahsi geçmemesine rağmen, tüberküloz özellikle günlüklerde öne çıkan bir hastalıktır. Gelibolu'da Kutepov'un komutasındaki I. Kolordu'da yüzbaşı olarak görev yapan Nikolay Rayevski, Temmuz 1921'de Gelibolu'daki sanatoryuma yaptığı

51 Karpov, *Kırım, Gallipoli, Balkanı*, s. 38; GARF, f. 5923, op. 1, d. 7, list 33.

52 GARF, f. 5923, op. 1, d. 7, list 36-37;

53 Karpov, *Kırım, Gallipoli, Balkanı*, s. 38, Rayevski, *Gelibolu Günlüğü*, s. 39, 87.

54 Karpov, *Kırım, Gallipoli, Balkanı*, s. 36; *Zarnıtsı*, no 2, 20 Şubat 1921, 23.

55 *Zarnıtsı*, no 23, 25 Eylül 1921; *Gelibolu Günlüğü*, 121.

ziyarete, bir oda dolusu genç verem hastası gördüğünü yazar.⁵⁶ Benzer şekilde Haziran 1921 tarihli sayısında *Zarnıtsı* dergisi, Gelibolu'dakilerin önemli bir yüzdesinin tüberküloza yakalandığını; bunda diğer hastalıklarda olduğu gibi, açlık sınırındaki tayınların önemli bir payı olduğunu belirtir. Göçmenler hasta olduktan sonra yatırıldıkları kliniklerde de yetersiz beslenme ile karşı karşıyaydılar. Bu nedenle bazı hastalar, ihtiyaç duydukları yumurta gibi temel gıda maddelerini kendi eşyalarını satarak alıyorlardı.⁵⁷ Rus göçmenlerin yanı sıra, Gelibolu'da yaşayan ve Fransız ordusunda, genellikle göçmen kamplarının korunmasında hizmet eden Senegallilerden bazılarının da vereme yakalandığı görülür.⁵⁸

Bu olumsuz şartlarda, en azından başlangıçtaki yetersiz sağlık koşullarının da önemli bir payı vardı. Kırım'dan tahliye edilen kolorduyla birlikte Gelibolu'ya 68 doktor, 250 hemşire ve sağlık memuru gelmişti. Ayrıca kolordudaki birliklerin hepsinin kendi doktoru vardı. Bir de birliklerin tahliyesi sırasında ihtiyaç duyulacak sağlık kurum ve hizmetlerinin organize edilmesi bağlamında Gelibolu'da oluşturulmuş 1500 yataklı bir sanatoryum vardı. Ancak genel itibarıyla, kampta ne giysi, ne elbise, ne yatak, ne de tıbbi malzemeler ve doktor malzemeleri vardı.⁵⁹ İşte bu noktada Amerikan Kızıl Haç'ı, Rus Kızıl Haç'ı, Beyaz Haç ve İller Birliği gibi örgüt ve dernekler devreye girdiler. Aralık'ta Amerikan Kızıl Haç'ı yardıma geldi ve 1920 yılı sonuna doğru kolorduya birçok malzeme gönderdi. Bunların sonucunda, kolorduda 500 yataklı bölge, 180 yataklı tahliye noktası, 150 yataklı ve 50 yataklı iki bölük kliniği ve 370 yataklı bir hastane oluşturuldu. Ayrıca Nisan başında Rus kolordusuna Amerikan Kızıl Haç'ından tüberküloz hastaları ve akciğer hastaları için "bir sağlık merkezi" hediye edildi. Kolordu hastanesini temin etmek dışında, Amerikan Kızıl Haç'ı subayların ve askerlerin eşleri ve çocukları için birçok şey temin etti. Rus Kızıl Haç'ı ise Gelibolu'da bir hastane, Beyaz Haç ise bir kliniği donattı. Ayrıca her biri 200 yataklı iki bölük kliniği ve her biri 100 yataklı 2 pansuman odası açtı. Gelibolu'da bu bölük kliniklerinin açılışına kadar 600 yataklı Yalta ve 200 yataklı "Rumyanistsev" Hastanesi vardı.⁶⁰ Bunların yanı sıra, Yunan Kızıl Haç'ının gönderdiği "Rumlar" isimli gemi hastanesi gibi, dışarıdan gelen yardımlar da vardı. Bu hastanenin gelişiyile birlikte hastaların hastalıklarına göre dağılımı yapıldı. Salgın hastalıkları önleyecek bu tür önlemler, olumlu sonuçlar vermeye başladı.

Bunlar dışında, hijyenle ilgili şartlar iyileştirildi. Şehirde hemen iki banyo yapıldı; bunlardan birinde dezenfeksiyon odası inşa edildi ve buralarda, parazitlerle mücadele etmek bağlamında her gün 700 kadar insanın sıcak suyla banyo yapması

56 Nikolay Rayevski, *Gelibolu Günlüğü: Rus Gözüyle Gelibolu. Zorunlu Bir Gurbetin Öyküsü*, çevirmen Aydın İbrahimov, Nesrin Bayraktar Erten, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009, s. 82.

57 *Zarnıtsı*, no 12, Haziran 1921.

58 *Zarnıtsı*, no 10, 23 Mayıs 1921.

59 *Zarnıtsı*, no 18, 7 Ağustos 1921; GARF, f. 5923, op. 1, d. 7, list 31.

60 *Zarnıtsı*, no 2, 20 Şubat 1921, s. 12; Ryasnyanskii, *Gallipoli*, s. 8.

sağlandı. Bazı kamplarda ise alayların kendi çabalarıyla banyo inşasına başlandı.⁶¹ Yurtlar, askeri hapisaneler, sağlık kontrolü altına konuldu; şehirdeki tuvaletlerin temizlenmesi ve molozun toplanması işi organize edildi.⁶² Ayrıca Gelibolu da dâhil, birliklerin bulunduğu kamplarda sağlık bölümleri kuruldu; koğuşlar dezenfekte edildi. Bunun yanı sıra 2 koğuştaki bir kükürtlenmiş oda ve bir buharlı oda oluşturuldu.⁶³

Barınma, beslenme ve sağlık konusunda yaşanan bütün bu zorluklara rağmen, Gelibolu kampları genel itibariyle, en azından dışarıdan bakıldığında, diğer kamplara göre çok daha organize ve düzenliydi. Özellikle askeri okullarda bu düzen ve intizam çok daha belirgindi. Haziran 1921’de Tekke Camii’nde kalan Kornilov Okulunu ziyaret eden Nikolay Rayevski, anılarında, öğrencilerin aşırı ciddi, düzenli ve temiz yüzlerini eleştirmekle birlikte, okuldaki ve okul öğrencilerin süslediği kilisedeki ve tiyatrodaki düzenden çok etkilendiğini yazar.⁶⁴ Bunda Kolordu komutanı Kutepov’un yarattığı, Vrangeli’ni teşvik ettiği, düzenli ordu psikolojisinin önemli bir payı vardı. Beyaz Ordu hakkında yazdığı kitapta, Paul Robinson, bu ruhu, Gelibolu’da yaşamış veya hizmet etmiş Rus gazilerin anlattıklarından yola çıkarak “Gelibolu mucizesi” olarak tanımlar. Bu mucize psikolojisinin temelinde, zorluklar karşısında, birlik beraberlik ruhu içerisinde ve Rus kültürü ve kimliğini de koruyarak bir şeyler başarmış olmanın verdiği gurur vardı. Birçoğuna göre, “Gelibolu, Rus ruhunun yeniden doğduğu bir beşikti.” Bu ruhun korunmasında, yaratılmasında, Kutepov’un ve onun 1921 Kasım’ında Gelibolu’dan ayrılmadan önce kurduğu Gelibolular Derneğinin önemli bir payı vardı.⁶⁵

General Kutepov, kararlı, disiplinli ama aynı zamanda askerlerine ve subaylarına güven veren ve onlarda saygı uyandıran bir komutandı.⁶⁶ Fransa ve diğer müttefikler Beyaz Ordu’yu resmi olarak kabul etmeseler de, Kutepov, Vrangeli ile birlikte, Beyaz Ordu birliklerine düzenli birlikler muamelesi yapmaya devam etti. Onun korunması ve muhafazası için disiplin ve askeri eğitimden taviz vermedi. Fransızlar bu ruhu ve düzenli ordunun yapısını, zaman zaman değiştirdiği, azalttığı ve sonra kestiği tayınlarla dağıtmaya ve zayıflatmaya çalışsa da, çok başarılı olamadılar. Hatta kaynaklarda görüldüğü üzere, Fransa’nın bu politikası bazı ordu mensuplarında ters etki yarattı ve ordunun korunması gerektiği yönündeki tavrı ve kararı çok daha güçlendirdi.⁶⁷

Ordunun birlik ruhunun korunmasında ve güçlenmesinde, Vrangeli’ni, müttefiklerce resmen tanınmasa da Beyaz Ordu Genel Kurmay Başkanı olarak Aralık 1920’de ve Şubat 1921’de, Gelibolu kampına yaptığı ziyaretlerin de önemli bir katkısı oldu-

61 *Zarnitsı*, no 3, 20 Mart 1921, s. 21.

62 Karpov, *Kırım, Gallipoli, Balkan*, s. 39.

63 GARF, f. 5923, op. 1, d. 7, list 38.

64 Rayevski, *Gelibolu Günlüğü*, s. 79.

65 Robinson, *The White Russian Army*, s. 47.

66 “General Aleksandr’ Pavloviç’ Kutepov’,” *Vestnik Obşçestva Gallipolitsev*, no 7, 15 Ocak 1934, s. 3-4.

67 Rayevski, *Gelibolu Günlüğü*, s. 48.

ğunu belirtmek gerekir. Bu ziyaretlerinde Vrangel, Beyaz Ordu'nun Fransa tarafından resmen tanınmadığını ama kendisinin ve komutanların, ordunun devamından ve mevcut yapısı ve konumunu korunmasından yana olduklarını belirtti. Ordu'nun geçmişte çok şey başardığını, gelecekte de başarılı olacağına dair inancının altını çizdi.

Kutepov ve birçok subay ve komutan, ordularını sadece Rus ordusunun bir devamı olarak görmediler, aynı zamanda onu “eski” Rusya'nın bir temsilcisi, vücut bulmuş hali olarak kabul ettiler. Bu yüzden onun devamlılığını sağlamak için birçok yola başvurdular. Öncelikle yerel halkla ve şehir yetkilileri ile normal ilişkiler kurdular. Zaten yerli halkın Türk kısmı hem Ruslarla hem de Rumlarla iyi ilişkiler kurmak zorunda idi. Birincisi; Rumların kontrol bölgesinde yaşamaktaydılar ve bu dönemde ülkeleri Yunanistan'la savaş halindeydi. İkincisi; Türkiye aralarında Rusya'nın da bulunduğu Antant ülkeleriyle yaptığı savaşı kaybetmişti ve Mustafa Kemal'in de Bolşeviklere sempati duyduğu biliniyordu; bu yüzden Gelibolu Türk halkı Beyazların gözünde suçluydular. Bu nedenlerden Türk kesimi, kolordunun yerleşimi için evlerin paylaşımı ricasına olumlu yanıt verdiler ve daha önce bahsedildiği üzere, bazı camileri ve kervansarayları, Rus ordusuna bıraktılar. Rusların davet ettiği kutlamalara ve merasimlere, temsilcileri aracılığıyla katıldılar.

Nüfusun Ermeni kesimiyle olan ilişkiler ise hem temkinli hem de güven doluydu. Ermeniler çoğu kez Rusları düşünlerine ve değişik aile kutlamalarına çağırıyorlardı. Aynı inançtan olmaları hasebiyle Rus kolordusu komutanını kendi kiliselerindeki ayinler ve merasimlere davet ettiler. Gelibolu'da yaşayan küçük Yahudi topluluğuyla olan ilişkiler ise daha önce bahsedildiği üzere tarafsız idi. Bazı Yahudi evlerinde Ruslar yaşıyordu fakat bunlar arasındaki ilişkiler ne düşmanca, ne de dostça idi. Yahudiler, sakin, kendi hallerinde, kendi grupları içinde yaşayan insanlardı. Yerli halkla, bu genel ve olumlu ilişkilerin kurulmasından sonra, Kutepov ve ekibi, ordunun devamlılığını sağlamak ve birlik ruhunu canlı tutmak için disipline büyük önem verdiler.

Disiplin sağlanmazsa ne olacağını, Rusların hırsızlık, taciz ve fahişeliğe bulaştığı İstanbul'dan iyi bildiklerinden, ilk günden itibaren Gelibolu'daki kamplara garnizonlar yerleştirdiler. Ayrıca karakollar, kontrol noktaları ve askeri okul öğrencilerinden müteşekkil devriyeler oluşturular. Göçmenlerin şehirde, devriyelerin denetiminde, en azından başlangıçta sadece sabah 7.00'den akşam 19.00'a kadar dolaşmasına izin verdiler. Kamplardan şehre girmek için izin belgesi alınmasını zorunlu tuttular. Karakollar ve kontrol noktaları, sadece ordu mensupları arasında değil, yerel otoritelerin izniyle, sivil halkın arasındaki düzeni ve asayiş de sağladılar. Bunların yetmediği durumlar için üç askeri hapis hane açtılar. Bunlardan biri, disiplin cezaları için; ikincisi, komutanlık tarafından kontrol edilen geçişler için, üçüncüsü ise mahkeme kararıyla cezalandırılanlar için.⁶⁸

Genel olarak kolorduda adalet, kolordu mahkemesi tarafından temin edildi ve özellikle önemli suçlar seyyar askeri mahkemelerce görüldü. Hiçbir suç, mahkeme

68 Karpov, *Krim, Gallipoli, Balkan*, s. 43.

kararı olmaksızın cezalandırılmadı. Bu mahkemelerde hukuk eğitimi almış ve bu mahkemelerde doğa yasalarına uygun görüşmeleri garanti eden üyeler görev yaptı. Bir subay tarafından diğer bir subaya yönelik onur kırıcı suçlar, alay, bölük ve kolordu şeref mahkemelerine yönlendirildi.⁶⁹

Subayların disiplinine özel bir ilgi gösterildi. Bunun bir takım kendine has nedenleri vardı. İç Savaş sırasında bir subayın emri altında epey bir asker varken; şimdi asker sayısı subay sayısından fazlaydı. Bu yüzden öncelikle emri altında astları olmayan ve erlerin arasında yer alan subayların durumunu düzenlemek gerekiyordu. Bunlar arasında yaşları epey ilerlemiş olanların sayısı oldukça fazlaydı. Ayrıca aralarında “ceza almaya meraklı” komutanlar da vardı. Bunların önüne geçmek için, örnek teşkil edecek; hiçbir tüzükle bağdaşmayan, tutuklama, tayın vermeme, şehirde yer seçimini kararlaştırma vs. gibi bir takım cezalar da uygulandı. Bu yüzden sık sık çatışmalar yaşandı. Bununla ilgili genel olarak birliklerde karşılıklı ilişkileri düzenleyen birkaç emir yayınlandı. Vrangel, ilişkilerdeki sorunları birkaç kez gündeme getiren Kolordu komutanı E. V. Ekkom’un gözlemlerine istinaden, 27 Nisan 1921’de bir bildiri yayınladı. Vrangel, bildirisinde, bu aşırılıklara “bir defalığına ve son kez olmak üzere” nokta konulmasını istedi. Bildiriye göre, müfrezelerin ve bölüklerin komutanları ve başçavuşlar, sadece sözlü olarak yapılan konuşmaları ve gözlemleri açıklama hakkına sahiptiler. Ev hapsi cezası verme hakkı ise sadece bölüklerin yaşlı subayları ve bölük komutanlarına; tutuklama ve sert tutuklama hakkı ise sadece üst düzey komutanlara aitti.⁷⁰

Kaynaklardan yola çıkarak, disiplin ve cezalandırma işinin ileriki dönemlerde, özellikle Fransa’nın başlattığı terhis ve göç kampanyasından etkilenenlerin Mayıs-Haziran 1921 gibi ordudan ayrılmak istemesiyle birlikte arttığını belirtmek gerekir. Rayevski, *Gelibolu Günlüğü*’nde, hapisane sayısının üç değil, dört olduğunu ve cezaların önemli bir kısmının şehirde geç saatlerde dolaşanlara verildiğini belirtir. Hatta bunun da “komik” bir biçimde kategorize edildiğini; saat 23.00’den sonra yanında bir kadın olmadan, amaçsız biçimde dolaşanlara üç gün; yanında bir kadınla dolaşanlara beş gün hapis cezası verildiğini; sıra dışı durumlarda ise 15 güne kadar hapis uygulamasının olduğunu yazar. Bazı uç durumlarda, örneğin orduya ve komutanlara küfretmek gibi suçlarda ise idam cezası bile verildiğini belirtir. Rayevski’ye göre, eskiden mevcut olan “soyul özgürlüklerin” bir kısmı kaldırılmıştı; subaylar eskiden kamplarda, Temmuz’un sıcaklığında, pijamalarla dolaşabiliyorken, bu artık yasaktı.⁷¹

Bu tür disiplin ve ceza içeren uygulamalar dışında, birlik ve beraberlik ruhunu aşılama için Kutepov ve ekibi, aynı zamanda hem ordu kimliğinin hem “askeri onurun” bir parçası olan askeri üniforma işine önem verdiler. Özellikle havaların ısınmasıyla birlikte üniformalarda değişiklikler yaptılar. Kampta yaşayan birlikler, Ame-

69 *Zarnitsı*, no 18, 7 Ağustos 1921.

70 Karpov, *Kırım, Gallipoli, Balkan*, s. 44.

71 Rayevski, *Gelibolu Günlüğü*, s. 77, 79 ve 81.

rikan Kızıl Haç'ının sağladığı malzemeleri, kendi el hüneleriyle birleştirip kolorduya askeri bir görünüm kazandırdılar. Amerikan Kızıl Haç'ının hediyesi olan hasta gömleklerinden ve pijamalarından, beyaz gömlekler diktiler. Elbiselerin bir kısmını şalvarlara dönüştürdüler. Kısa süre sonra renkli şapkalar, beyaz kemerler ve düzgün giysili hanımlar görülmeye başlandı. Belçika kralının Rus göçmenler için verdiği hediyeleri sunmak amacıyla Gelibolu'ya gelen ve burada haftalarca kalan Belçika Ruslara Yardım Komitesi temsilcisi, aynı zamanda Belçika kralının yaveri Binbaşı Ruver,' bunu notlarında şöyle ifade eder: "Gelibolu'da hüküm süren disiplin, düzen ve organizasyondan çok etkilendim. Gelibolu'da kampta her yer çok temiz. Giysi ve elbiselerdeki yetersizliğe rağmen insanlar derli toplu görünmeye; kadınlar hiç yoktan kendilerine elbise dikmeye ve kendilerini beğendirmeye çalışıyorlar." Ağustos'ta kolorduya ilave araç-gereç gönderildi ancak hâlâ palto, iş ceketi, şalvar ve şapka gibi şeylere ihtiyaç vardı. Genel olarak gönderilen yardım çok azdı fakat bu bile kolordunun 1920 ve 1921 kışından çok daha iyi giyinmesini sağlamaya yetti.⁷²

Ayrıca kolordu ileri gelenleri, askeri birliklerin düzenini ve *esprit de corps* için eğitim meselesine önem verdiler. Gelibolu'da 6 askeri okul ve Sergiyevski, Konstantinovski, Kornilovski, Alekseyevski ve daha küçük komutanlara ithafen açılan 14 subay okulu vardı.⁷³ Bir de ortaöğretim ve ilköğretim okulları ve okul öncesi eğitim veren okullar bulunmaktaydı. Gelibolu kampında kalmış subaylardan biri olan İvan Lukaş'a göre, bu okullardakilerle birlikte Gelibolu'daki toplam öğrenci sayısı 6000 kadardı.⁷⁴ Bunlardan Aleksandrovski ve Kornilovski Piyade Askeri Okulundaki 303 askeri öğrenci 1 Temmuz'da okullarından mezun oldular.⁷⁵ Bu olumlu gelişmelere karşın, okullarda bazı sorunlar vardı. Genel olarak askeri okullardaki en büyük sorun, ders kitaplarının olmamasıydı.⁷⁶ Ayrıca açılacak kurslar için ne bina ne de para vardı. Buna rağmen, okullarda öğrencilere askeri-teknik bilgilerin yanı sıra, matematik, fizik gibi dersler verilmekteydi. Soğuk ve açlık yüzünden bazı öğrenciler bu dersleri takip edemeseler de, genel olarak bu okullar ve buralarda verilen eğitim ordunun varlığını ve ruhunu koruması açısından önemliydi.⁷⁷ Bunların yanı sıra, kamplarda yabancı dil eğitimi veriliyordu. *Gelibolu Günlüğü*nde Rayevski, yabancılara cüzi bir ücret karşılığında, kamptakilere ise ücretsiz olarak Fransızca dersleri verdiğinden ve aynı zamanda kendisinin de Genel Rusya İller Birliği tarafından açılan İngilizce dil kursuna gittiğinden ve bu sayede İngilizcesini geliştirdiğinden bahseder.⁷⁸ Dil kursları dışında, 1921 yazında açılan, kolordudaki subayları sivil ve askeri hayatta idarecilik görevine hazırlayacak "idari" kurslar da vardı.⁷⁹

72 *Zarnıtsı*, no 23, 25 Eylül 1921, s. 15.

73 Ryasnyanskii, *Gallipoli*, s. 13.

74 "Gallipoli," s. 21.

75 GARF, f. 5809, op. 1, d. 87, list 2-3; *Zarnıtsı*, no 3, 20 Mart 1921, s. 21; *Zarnıtsı*, no 23, 25 Eylül 1921.

76 *Zarnıtsı*, no 12, Haziran 1921, s. 14.

77 Rayevski, *Gelibolu Günlüğü*, s. 28.

78 *Zarnıtsı*, no 3, 20 Mart 1921; Rayevski, *Gelibolu Günlüğü*, s. 23, 27; 83.

79 *Zarnıtsı*, no 23, 25 Eylül 1921.

Bunlar dışında, belli kişilerin görevlendirildiği, üyeleri olan “sözlü gazeteler” aracılığıyla, daha çok orduyu ilgilendirecek konularda sunumlar yapılmakta, bilgiler verilmekte; ücretsiz okumalar yapılmaktaydı. Ayrıca Gelibolu’da bir de kütüphane vardı. Buraya İller Birliği Başkanı B. K. Krayeviç tarafından önemli bir kitap koleksiyonu sağlandı⁸⁰ ancak buradaki kitapların sayısı çok fazla değildi. Bu konudaki eksikliği gidermek için yardım kuruluşları veya bazı dernek ve kurumlar devreye girdiler. Örneğin, İller Birliği’nin Aralık 1920 tarihli raporuna göre, Gelibolu’ya Tiyatro kütüphanesinden 52 Türk Lirası değerinde bazı kitaplar gönderildi.⁸¹ Nisan 1921 itibarıyla İller Birliği kütüphanesindeki kitap sayısı 50 idi.⁸² Bunlar arasında, Charles Darwin’in *Türlerin Kökenleri*, Eric Ludendorff’un *Savaş Hatıralarım* isimli eserleri bulunmaktaydı; ayrıca şehir kütüphanesinde yabancı dillere ait birçok sözlük vardı.⁸³

Resim 6: Gelibolu’daki Rus Lisesi (1921)

Kaynak: GARF, f. 5881, op. 1, d. 272.

Kitapların dışında kütüphanelerde ve genel olarak kamplarda bazı gazete ve dergiler de bulunmaktaydı. Bunlardan biri “Ogni” (Ateş) isminde, kampın ihtiyaçlarına

80 *Zarnitsı*, no 3, 20 Mart 1921; Sözlü gazeteler için bkz. Rayevski, *Gelibolu Günlüğü*, s. 46, 99, 111.

81 GARF, f. 5809, op. 1, d. 4, list 20.

82 *Zarnitsı*, no 5, 3-10 Nisan 1921.

83 Rayevski, *Gelibolu Günlüğü*, s. 83, 96, 115.

hizmet etmek amacıyla bizzat kampta basılan, günlük bir gazeteydi. Derginin finansmanını Gelibolu'daki İller Birliği sağlıyordu. Özellikle birliğin başkanı Krayevič'in desteği söz konusuydu. Ancak o ayrıldıktan sonra yerine bakan yardımcısı Pukhal'ski, gazetenin baskılarını inceledi ve baskılardan birinde Paris'teki Kurucu meclisin konferans üyeleri aleyhinde yazılar yazıldığını ileri sürdü ve editörden bunların değiştirilmesi istedi. Bu isteğine olumlu bir cevap alamayınca, gazeteyi kapattı.⁸⁴

Kendi gazeteleri dışında, Gelibolu kampında yaşayanların yurt dışından getirilen veya gönderilen birçok gazete ve dergiyi okumaları da mümkündü. Örneğin, İller Birliği'nin 20 Aralık 1920 tarihli toplantı tutanağına göre, hastanelere ve Gelibolu'daki de dâhil askeri kamplara her gün *Giysuar Press*' den 500, *Obşçago Dela* (Genel İşler)'dan 250; *Bosfor* (Boğaziçi)'den 500, *İstanbul*'dan 50 adet gönderilmekteydi. Ayrıca, İller Birliği'nin, editörler aracılığıyla *Rul'* (Dümen) ve *Posledniya Novosti* (Son Haberler) isimli gazetelerin kamplara gönderilmesi için girişimler de bulunduğu bilinmektedir.⁸⁵ Yukarıdaki gazeteler dışında, Gelibolu'daki göçmenler, başka ülkelerde yaşayan Ruslar aracılığıyla Berlin merkezli *Rule*, *Deste Temps* veya ABD'de basılan *New York Times* gibi gazetelerin kopyalarına da ulaşabiliyorlardı.⁸⁶ Ayrıca kolordudakiler, dünyanın her yerinden, Amerika, Çin ve Batı Avrupa'dan, Rus gazeteleri alıyorlardı. Gazeteler dış dünyayla bağlantı sağlayan araçlardan biriydi. Ama kuşkusuz tek araç değildi. Bir de kolordunun genelkurmayında, Sovyet radyosunu çeken bir radyo istasyonu vardı.⁸⁷ Bütün bunlar, gerek Sovyet Rusya'da gerekse dünyanın değişik yerlerinde ortaya çıkan gelişmeler konusunda bilgi edinilmesinde etkiliydi.

Gelibolulular kampta, gazete dışında, *luç* (ışık), süvari birliğinin çıkardığı *Razvey gore v golom' pole* ve Markovski Alayının çıkardığı *izgoy* gibi bazı dergiler de okumaktaydılar. Bunlar daktilo ile yazılmakta ve sayfaları birbirlerine sulu boya ile yapıştırılmaktaydı. Ayrıca kurşun kalem ile yazılmış onlarca dergi vardı. Bu dergilerden, yukarıda bahsi geçen son ikisi daha sonra birleştirilip, *Kolordu Sbornik'i* (Kolordu Hikâyeleri) oluşturdu. Bu dergi, Leipzig'de basılmaktaydı; ilk sayısında, resimli sayfalarda, Gelibolulu sanatçıların eserlerini sundu.⁸⁸ Bir de radyo gazetesi vardı. Burada görev alan subaylar, bir anlamda kamptakilere basın özetlerini sunmaktaydılar.

Esasen, sanat, gerek resim gerekse tiyatro şeklinde Gelibolu'daki kamp hayatının önemli bir parçası idi. *Kolordu Sbornik*'te resimleri yayınlanan sergi dışında, bizzat Gelibolular için açılan, askeri okul öğrencilerinin yaptığı resimlerden oluşan sergiler de vardı.⁸⁹ Bunun yanı sıra, 18 Haziran'da, Gelibolu'ya gelen Barones Vrangeli'nin ev sahipliği yaptığı bir zanaat ve sanat sergisi de açıldı. "Sergilenen ürünler açısın-

84 *Zarnitsa*, no 8, 30 Nisan-7 Mayıs 1921, s. 10.

85 GARF, f. 5809, op. 1, d. 4, list 20.

86 Rayevski, *Gelibolu Günlüğü*, s. 39, 53, 62.

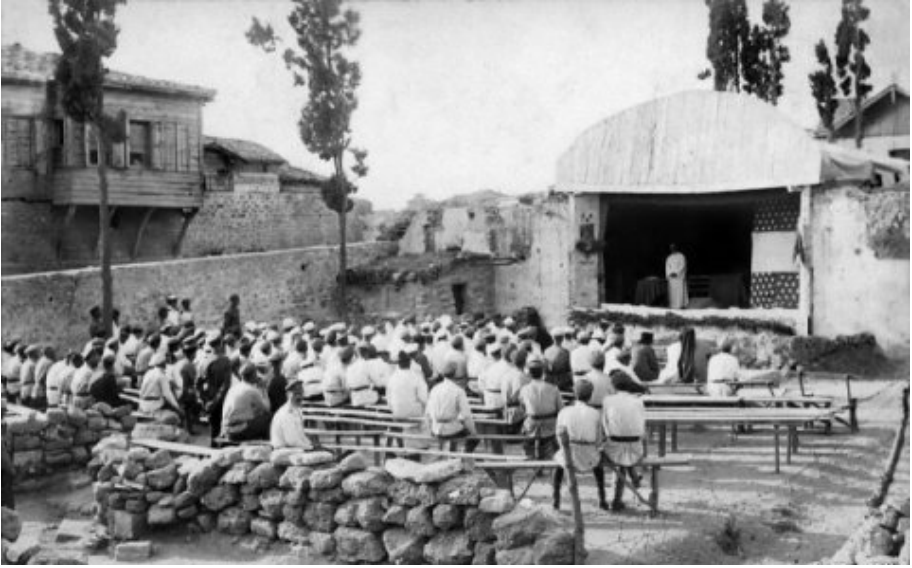
87 *Zarnitsa*, no 18, 7 Ağustos, 1921.

88 *Zarnitsa*, no 23, 25 Eylül 1921; Rayevski, *Gelibolu Günlüğü*, s. 83; Sergejevskii, "Gallipoli," s. 37-38.

89 Rayevski, *Gelibolu Günlüğü*, s. 91.

dan çok büyük olmayan bu sergideki bazı ürünler, şaheser niteliğindedi. Sergilenen ürünlerin neredeyse yarısını Amerikan Kızıl Haç temsilcisi Binbaşı Davidson ve bir kısmını da Barones Vrangell satın aldı.”⁹⁰

Edebiyat, basın ve resmin yanı sıra, Gelibolu kampında hem ordu ruhunu korumaya hizmet eden hem de sıkıcı ve monoton kamp hayatından çıkılmasına yardım eden tiyatrolar vardı. Temmuz 1921 itibariyle kolordudaki tiyatro sayısı 6 idi. Bunlar kamp tiyatrosu, kent tiyatrosu, Drozdov, Markov, Kornilov ve Aleksiyeve tiyatrolarıydı. Bunlardan bazıları, özellikle Markov ve Drozdov tiyatroları genellikle hep doluydu. Drozdov tiyatrosu ise, kamptaki ilk minyatür tiyatro gösterisini sunmasıyla ünlüydü. Kornilov Okulu’nun ise dekorları ve sahnesi bizzat öğrenciler tarafından hazırlanan ve boyanan bir tiyatrosu vardı.⁹¹ Tiyatro vb. sanatsal faaliyetleri organize etmek için Gelibolu’da sanatçılar tarafından “sanatçı atölye”si kuruldu. Rus tiyatrolarının oyunlarına bir kez bile gelmeyen Rumlar, kendi tiyatro kulüplerini kurdular ve bu kulüpte Rus sanatçılar ve kolordu korusu başarılı işlere imza attılar. Ancak 1921 Temmuzunda kent tiyatrosunun ekonomik zorluklar sebebiyle kapandığı bilinmektedir.⁹²

Resim 7: Gelibolu Tiyatrosu

Kaynak: <http://www.gallipoli.fr/>

90 *Zarnitsı*, no 23, 25 Eylül 1921.

91 Rayevski, *Gelibolu Günlüğü*, s. 78, 113.

92 *Zarnitsı*, no 18, 7 Ağustos 1921.

Gelibolu kampının kültürel faaliyetleri arasında ayrıca, tarih ve arkeolojiyle ilgili çalışmalar da vardı. Bunda, kampın bulunduğu yerin tarihi ve arkeolojik açıdan ve birçok yönden zengin olmasının önemli bir payı vardı. Kaynaklardan burada “Tarihi Sevenler Derneği” ve “Arkeolojiyi Sevenler Derneği’nin kurulduğunu öğrenmekteyiz. Bunlardan ikincisinin, masrafları İller Birliğince karşılanmak üzere, Lâpseki’ye, “Elikura”nın anavatanına iki gezi düzenlediği; gezi sırasında yerli halktan bazı eski paralar satın aldığı, ayrıca şehirdeki tek eski Rum Ortodoks Kilisesini ziyaret ettiği bilinmektedir.⁹³ Arkeolojiyi Seveler Derneği’nin bazı üyeleri ise “denizin kıyısında bulunan, küçük bir limanın girişiyle üstü örtülen eski bir kulenin araştırılması işini” yapmışlar; araştırma sırasında kulenin duvarları üzerindeki yazılardan yola çıkarak buraya bir zamanlar Zaporojnilerin hapsedildiği bilgisine ulaşmışlardır. Ayrıca arkeologlar, ziyaret ettikleri bir Rum mezarlığında ve Gelibolu’nun çevresinde Slavca, Rumca ve Ermenice yazıların olduğu birçok mezar taşına ulaşmışlardır.⁹⁴ Bunlar dışında Gelibolu kampında fotoğrafçılıkla ilgilenenler olduğu görülür. Esasen, Karpov’un verdiği bilgilere göre, fotoğraf makinelerini bizzat Rus göçmenlerin kendileri yapmışlardır. Bunun için İstanbul’daki bir pazardan bir objektif satın almışlar, onu kutudan yapılmış tahta, konserve kutularından yapılmış sacın içine oturtarak, ilk fotoğraf makinelerini oluşturmuşlardır. Bu makineyle 20 Şubat 1921’de ilk çekimlerini yapmışlardır. Yazara göre bu “ilkel” fotoğraf makinesi, daha sonra objektifli Yerneman makinesine dönüşmüştür.⁹⁵ Bütün bunlar, Gelibolu’daki Rusların eğitim ve kültür seviyesini göstermesi açısından son derece önemlidir.

Gelibolu’daki Rusların hem kültüründe hem de birlik ruhunda önemli bir yer tutan bir diğer konu din, bir diğer kurum ise kilisedir. Bununla birlikte, kampı ziyarete gelen Piskopos Venyamin’e göre, ilk başta, kamplardaki durum, dini açıdan hiç de olumlu değildi.

Ona göre “ordunun neredeyse hiç dini inancı yoktu” ve “beyaz fikri” de görüldüğü kadarıyla çelişki doluydu.” Ona göre ordu beyaz değil, griydi. Bunda Kilisenin de etkisi vardı. Metropolit Venyamin bunu şöyle açıklar: “Piskoposluğun tüm temsilcileri Beyaz harekete katılmadı. Birincisi, Rus Ortodoks Kilisesi lideri Tihon Beyaz hareketi kutsamadı. Kilisenin hangi tarafı tuttuğunu göstermesi gerektiğine dair görüşe katılmadı. İkincisi; kilise üyeleri Beyazlara yardım ettikleri için müthiş bir zorbalıkla karşı karşıya kaldılar. Üçüncüsü; Ortodoksluk ruhuyla muhafazakâr görüşleri arasında; Beyaz Ordu’ya katılanlar arasında bir birlik yoktu. Beyazlara destek verenlerin çoğu, ilerici görüşlere sahiptiler.

Şimdi durum değişti. Yerel Rum Metropoliti Konstantin’in izniyle kendi din adamlarına sahip askeri birliklerin gelişile birlikte Gelibolu kilisesindeki Rusların hizmeti tamamlandı; bölgedeki her askeri birlik çadırlarından birisini

93 Zarnitsı, no 23, 25 Eylül 1921.

94 Zarnitsı, no 18, 7 Ağustos 1921, s. 15.

95 Karpov, *Krim-Gallipoli-Balkan*, s. 41.

kilise yaptı. Eğer çadır yeterli değilse, sadece atlar için örtü yapıldı. Sonra demiryolu raylarından ve mermi kovanlarından çanlar yapıldı. Sonuç olarak, bütün bunlar ilkel bir görüntüye sahipti fakat evi hatırlatan bir hali vardı.⁹⁶

S. Ryasnyanski'nin aktardığı üzere, Gelibolu'daki Rus göçmenler ayinlerini ilk başta Rum Ortodoks kiliselerinde yaptılar, daha sonra şehirde ve kamptaki alaylarda toplam 7 kilise inşa ettiler. “Kiliselerin içini inşa etmek çok zordu. İkonastaslar—ikonların konulduğu yerler—elbiselerden yapıldı ve ikonların üzerine Rus sanatçılar tarafından yazılar yazıldı. Kutulardan mihrap ve sunaklar yapıldı. Konserve kutularından ve diğer tenekelerden kilise için gereken diğer malzemeler yapıldı. Kiliselerden birinin büyük bir çanı bile vardı.”⁹⁷

Kiliselerde kilise korosu dışında, yine göçmenlerin yaptığı ve boyadığı birçok ikon vardı. Özellikle paskalya törenleri, hem süslemeleri itibarıyla, hem de Ruslara verdiği ruh ve duygu itibarıyla son derece önemliydi. Bu törenlerden biri, *Zarnitsı*'da aktarıldığı kadarıyla son derece görkemli ve gösterişliydi:

Sabah erkenden şehirdeki, istihkâmın çabalarıyla tören alanının hazırlandığı futbol sahasına gittik. Dua edenler açık havada, mavi gökyüzünün altında ayakta durdular:

Bütün süslemeler, yeşilliklerle yapıldı. Uzun direklerin üzeri dallarla, budaklarla sarıldı, parlak ışıklı meşaleler neredeyse bütünüyle Rusların doldurduğu alanın tamamını aydınlattı. Hava harikuladeydi. Bir yaprak bile kılmıdamıyordu. Dua edenlerin ellerindeki ışıklar parlak bir biçimde yanıyordu. Çok hoş bir şarkı yankılandı ve bunu duyan yerli halk, duvarlara, pencerelere ve balkonlara adeta yapıştılar. Hayatımda ilk kez bu kadar heyecan verici bir ayine tanık oldum. Birçoğunun gözünde yaş vardı. Bu merasim herkese anavatan Rusya'yı hatırlatmıştı.⁹⁸

Bu törenlerin, alıntıda da görüldüğü üzere, “Rusluk” duygusuna önemli bir katkısı vardı. Bu ruhun, Kutepov'un önerisi ve girişimiyle, 1854-1855 Kırım Savaşı sırasında Rus savaş esirlerinin ve daha öncesinden Zaraprojni Kossaklarının defnedildiği Gelibolu'daki Rus askeri mezarlığının, bir anıt mezara dönüştürülmesiyle ölümsüzleştirildiği görülür.

Zarnitsı'nın 7 Ağustos 1921 tarihli sayısında verdiği bilgiye göre, bu anıt için Rus kolordusunun generallerin, subaylarının ve askerlerinin ve asker-mimarlarının ve heykeltıraşlarının omuzlarında, kamptan 7-8 km. uzaklıktaki alana 28.000 taş taşındı.⁹⁹ Anıt mezar, yerli halkın, Fransızların ve Rus birliklerinin ve göçmenlerinin katılımıyla 16 Temmuz 1921'de açıldı. Yerel araştırmacı Mehmet İrdesel'in verdiği

⁹⁶ Karpov, *Kırım, Gallipoli, Balkan*, s. 44-45.

⁹⁷ Ryasnyanski, *Gallipoli*, s. 13; kilise için yapılan süslemeler hakkında daha fazla bilgi için bkz. *Zarnitsı*, no 12, Haziran 1921.

⁹⁸ *Zarnitsı*, no 12, Haziran 1921, s. 12.

⁹⁹ *Zarnitsı*, no 18, 7 Ağustos Haziran 1921, s. 14.

bilgilere göre, bu anıt mezarlığa Gelibolu'dan ayrılışlarına kadar Rus göçmenlerden 255 kişi gömülmüştür. Ruslar kamptan ayrılırken bu anıt mezarı yerli halktan İsak İsan adında bir Türk bekçiye emanet etmişlerdir. Ancak anıt 1949 depreminde tamamen yıkılmıştır.¹⁰⁰ Bugün bu anıtın yerinde, Rus büyükelçiliğinin girişimi ve desteğiyle yapılmış, 17 Mayıs 2008'de açılmış bir anıt-müze bulunmaktadır.

Resim 8: Gelibolu Anıtının 16 Temmuz 1921'de Açılışı

Kaynak: <http://www.gallipoli.fr/>

Ancak, Rus ordusunun birliğini veya bütünlüğünü korumak bağlamında asıl belirleyici olan etken, Rus Genelkurmayının Fransa ile olan ilişkileriydi. Daha önce bahsedildiği üzere, Vrangeli, ordunun muhafaza edilmesi konusundaki ısrarı yüzünden Fransa ile ters düşmüş; ancak yapılan anlaşmaya binaen Fransızlar, resmi olarak tanınmasalar da, Gelibolu'daki ve diğer askeri kamplardaki Rus göçmenlere, özellikle askeri birliklere tayın konusunda destek olmuşlardı. Ancak gerek tayınla ilgili durum, gerekse Fransız-Vrangeli arasındaki ilişkiler 1921 baharından itibaren bozulmaya başladı. Bu tarihte Fransız komutanlığı, masrafların, el konulan Rus askeri malzemeleri ve gemilerinin değerinden çok daha fazla olduğunu ileri sürerek, kısa bir süre sonra tayın dağıtımını durduracağını bildirdi. Her ne kadar bu konu, tayın miktarında yapılan değişikliklerle birlikte Ekim 1921'e kadar sürdü ise de, Fransızlar 1921 baharından itibaren ordunun dağılması için yoğun bir propaganda faaliyeti başlattılar. Bu kampanya çerçevesinde başka ülkelere göçü özendirici broşür ve bildiri dağıttılar. Bunlara kısa sürede söylentiler eklendi. Örneğin Brezilya'ya gidenlere boğa ve toprak veri-

100 Mehmet İrdesel, *Fotoğraflarla ve Belgelerle Gelibolu Tarihi* (Gelibolu), s. 198.

leceği; Bulgaristan'ın gidenlere ayda 100 leva vereceği, mültecilerin Bulgaristan'ın diğer ülkelerle olan silahlı anlaşmazlıklarına katılmayacağı, ancak olağanüstü toplumsal felaketlerde rol alacağı konuşulmaktaydı.¹⁰¹ Bunların bazı göçmenler üzerinde etkili olduğu muhakkaktır. Ama Rus göçmenleri kampı terk etmeye ve başka ülkelere iten asıl neden, kamplardaki ekonomik durumun iyi olmamasıydı.

Fransızların aktardığı bilgilere göre Gelibolu'da 26. 000 işsiz Rus göçmen vardı. Her ne kadar Temmuz sonu itibarıyla subaylara ayda 2 lira, askerlere ise 1 lira verilse de, askeri birliklerin ve sivil göçmenlerin ekonomik durumu çok kötüydü. Bununla birlikte, özellikle kolordu bürokratlarının ekonomik alışveriş anlamında yerli halka büyük bir katkısı olduğu ve bunların ekonomik harcamalar için temin edilen paranın—ki bu aylık 40.000-60.000 liraya tekabül ediyordu-- önemli bir kısmını Geliboluların cebine bıraktıkları; hatta bu dönemde yapılan alışveriş sonucu, yerli halktan bazılarının çok zengin oldukları bilinmektedir. Bu nedenle kolordu bürokratları, ordu mensuplarını bir kazanç kapısı gibi gören ve çok fazla para harcanmasına neden olan alışverişlerde yerel tüccarların ve dükkân sahiplerinin iştahını sınırlamak için kolordu genelinde, eski Rusya'daki ekonomik topluluklar örneğinde bir "askeri kooperatif" kurdular. Askeri personelin buralardan ihtiyaçlarını çok daha makul fiyatlarda temin etmesini sağlamaya çalıştılar.¹⁰²

Bu alınan önlemlere, dağıtılan düzenli-düzensiz tayına ve 1921 yazından itibaren verilen 1-2 liralık aylığa rağmen, asker ve subaylar ekonomik anlamda hâlâ zor durumdaydılar. İşte, bu aşamada, Fransızların yaptığı "sivil statüsüne geçin, kamptan ayrılın" çağrısı ve kampanyası yavaş yavaş etkisini göstermeye başladı. Sayıları 1000'i bulan bir grup göçmen, daha Şubat-Mart aylarında kamptan ayrıldı; ancak bunlar hayal ettikleri ülkeyi ve işi bulamayınca geri döndüler. Dışarıdaki yaşamın en olumsuz tarafı, kamptaki kıt kanaat ama belirli yaşama karşın, belirsizliklerle ve soru işaretleriyle dolu olmasıydı. O yüzden gidenlerden geri gelenler olduğu gibi, sivillerden gelip kampa yazılanlar da oluyordu. Örneğin Şubat'ın sonunda 400 kişilik bir grup Gelibolu'ya gelerek, askeri birliklere yazıldılar.¹⁰³ Gelibolu'da kamplarda kalma eğilimi Mayıs 1921'de hâlâ güçlüydü. *Zarnıtsı*, 23 Mayıs 1921 tarihli sayısında, Fransızların coşkulu bir şekilde sağa sola astıkları, şimdiye kadar Rus göçmenler için 200 milyon Frank para harcadıklarına dair bilgiler içeren afişlere ve kampları terk edip, başka ülkelere gidin yönündeki çağrısına rağmen, kampta hayatın eskisi gibi akıp gittiğini yazar. Dergiye göre, Rus komutanlığının otoritesi önceden olduğu gibi hâlâ çok güçlüydü ve emirleri birlikler tarafından yerine getirilmekteydi. Herkes hâlâ Genelkurmay Başkanlığının istediği gibi davranmakta ve sadece ona güvenmekteydi. "Aşağıdakileri" komutaya karşı tahrik denemeleri de bizzat 'aşağıdakilerden' tepki çekmekteydi çünkü Gelibolu'daki birlikler dikkat çekici şekilde disiplinliydi.¹⁰⁴

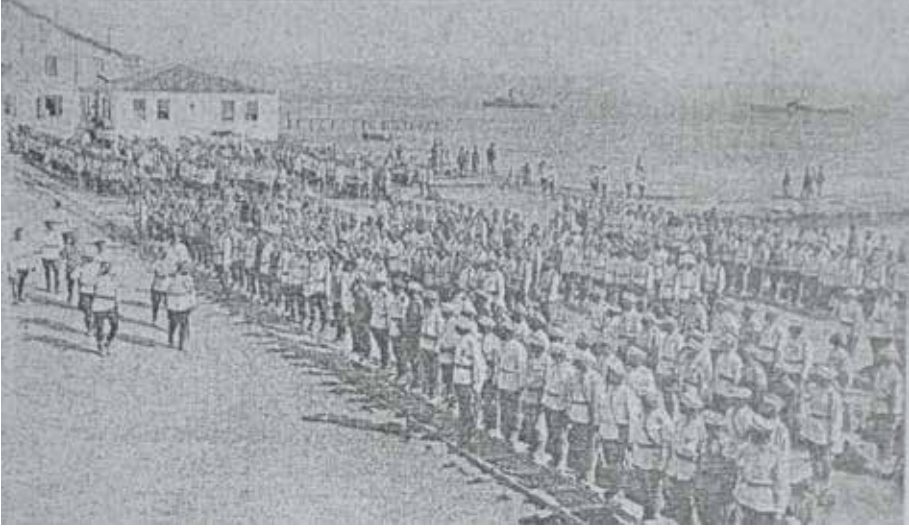
101 Rayevski, *Gelibolu Günlüğü*, s. 51, 109.

102 *Zarnıtsı*, no 23, 25 Eylül 1921, s. 15; *Zarnıtsı*, no 18, 7 Ağustos 1921.

103 *Zarnıtsı*, no 3, 20 Mart 1921.

104 *Zarnıtsı*, no 10, 23 Mayıs 1921, s. 11.

Ancak bu disiplinin sadece, derginin idealize ettiği gibi, komutanlara güvenden gelmediğini görmek, daha önce bahsi geçtiği üzere, bunda suç ve ceza uygulamasının da önemli bir payı olduğunu hatırlatmak gerekir.

Resim 9: Gelibolu Kampı. Sırbistan'a Giden Birlikler

Kaynak: A. Zubarev, *Russkaya Armiya i Flot v İzgnanii (1920-1923 gody)*
(Sevastopol': spd Bakulin, 2007), 62.

Resim 10: Gelibolu Kampı: İş İçin Bulgaristan'a Gitmek Üzere Gemilere Binış

Kaynak: GARF; f. 5881, op. 1, d. 272.

Kaldı ki, 1921 Yazında artan, çok daha önce başlayan yer yer dağılmalar söz konusuydu. Bunda kamptaki olumsuz yaşam koşullarının ve kısmen Fransızların kampanyalarının önemli bir etkisi vardı. 15 Mayıs 1921’de Berlin’den İstanbul’a gelen Sovyet Rusya adına görevli resmi kuryenin raporuna göre Gelibolu’da 8000’i sivil, 25.000’i kamplarda hâlâ 33.000; Çatalca kamplarında 22.000; bütün Osmanlı toprakları genelinde ise 99.210 kişi bulunmaktaydı.¹⁰⁵ Diğer bir ifadeyle, Mayıs 1921’de Osmanlı topraklarında hâlâ 55.000 askeri personel; yaklaşık 44.000 kadar da sivil Rus göçmen bulunmaktaydı.

Rus komutanlığının 16 Kasım 1921 tarihli raporuna göre ise Gelibolu’da 24.885’i erkek, 1.354’ü kadın, 246’sı çocuk toplam 26.485 kişi vardı. Fransız Ordu komutanlığına göre bu rakam 28.183 idi.¹⁰⁶ Eğer bu rakamlara bakılırsa, Mayıs 1921’den Kasım 1921’e kadar Gelibolu’dan göç edenlerin toplam sayısı, Rus komutanlığı verilerine göre, yaklaşık 8.500 kişi, Fransız komutanlığı verilerine göre ise yaklaşık 7.000 kişiydi. Oysa başka bir kaynakta, Eylül 1921’de Gelibolu’da kalan göçmen sayısı, 12.000’i subay ve asker ve yaklaşık 600’ü kadın ve çocuk olmak üzere toplam 12600 kişi olarak belirtilir.¹⁰⁷ Bu son rakamın doğru olması çok daha muhtemeldir çünkü farklı kaynaklar Gelibolu’daki birliklerin önemli bir kısmının Ağustos-Eylül aylarında Gelibolu’yu terk ettiğini belirtirler.

Bunlardan süvari bölüğü 1921 Ağustosunda Yugoslavya’ya gitti. Brezilya, Madagaskar ve diğer “egzotik” ülkelere gidenlerin ve aralarında “gaziler ve diğer saygıdeğer kişilerin de yer aldığı” göçmenlerin sayısı 4.000 idi.¹⁰⁸ Ağustos sonunda ve Eylül başında ise son dalga süvari birlikleri; Drozdovski ve Alekseyevski Piyade Alayları ve Topçu Birliği ayrıldı. Bunlar “Reşit paşa” gemisiyle Bulgaristan’a gittiler. Yine Ağustos’un sonunda 4.366 kişilik süvari birliği, iki aşamalı olarak deniz yoluyla Sırbistan’a gitti. 18 Aralık 1921’de, General Binbaşı Martynov’un komutasındaki 200 kişilik bölük dışında Gelibolu’daki herkes ayrıldı. Onlar da son göçmenleri almaya gelen “Ak Deniz” isimli gemide yer olmadığı için kaldılar ve yaşadıkları Gelibolu’dan 1923’te ayrılarak Yugoslavya’ya gittiler.¹⁰⁹

Sonuç olarak, Gelibolu, Beyaz Rus Ordusu’nun hayatta kalma serüvenine şahitlik etmesi açısından çok önemlidir. Aynı zamanda, 1921’de başlayıp 1923’te biten Gelibolu tecrübesi, kaynaklardan görüldüğü kadarıyla sadece orada yaşayan Rus mülteciler için değil, Gelibolu için de son derece önemlidir. Hayatta kalmaya çalışan Rus mülteciler, sadece bunu başarmamış, aynı zamanda kalabalık sayılarıyla ve inşa ettikleri su sistemi, dekovil hattı vs. ile Gelibolu’nun ekonomisine ve çehresine canlılık getirmişler, şehre hemen her anlamda olumlu katkılarda bulunmuşlardır. Bu yüzden Gelibolu’da Ruslar konusu sadece Rusya tarihi açısından değil, Gelibolu’nun yerel tarihi açısından da hiç kuşkusuz büyük öneme sahiptir.

105 RGVIA f. 7, op. 2, d. 734, list 9.

106 GARF, f. 5809, op. 1, d. 87, list 1

107 *Zarnitsı*, no 23, 25 Eylül 1921, 15.

108 *Zarnitsı*, no 18, 7 Ağustos 1921.

109 Rysnyanskiı, *Gallipoli*, s. 17-18; *Zarnitsı*, no 23, 25 Eylül 1921, s. 15.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- RGVIA (Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voenno-İstoriçeskiy Arhiv/Rus Devlet Askeri Tarih Arşivi), f. 6, op. 4, d. 596, list 178.
- RGVIA f. 6, op. 4, d. 596, list 187.
- RGVIA f. 7, op. 2, d. 734, list 9.
- GARF (Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsii/Rusya Federasyonu Devlet Arşivi), f. 5809, op. 1, d. 4, list 20.
- GARF, f. 5809, op. 1, d. 44, list 7.
- GARF, f. 5809, op. 1, d. 56, list 1.
- GARF, f. 5809, op. 1, d. 87, list 1-2-3.
- GARF; f. 5881, op. 1, d. 272.
- GARF, f. 5923, op. 1, d. 7, list 31.
- GARF, f. 5923, op. 1, d. 7, list 33.
- GARF, f. 5923, op. 1, d. 7, list 36-37.
- GARF, f. 5923, op. 1, d. 7, list 38.

Gazete ve Dergiler

- “Rus Mültecileri,” *Vakit*, 1 Aralık 1920.
- The Orient News*, 20 Ekim 1921.
- Zarnitsı, no 2, 20 Şubat 1921.
- Zarnitsı, no 3, 20 Mart 1921
- Zarnitsı, no 5, 3-10 Nisan 1921.
- Zarnitsı, no 8, 30 Nisan-7 Mayıs 1921.
- Zarnitsı, no 10, 23 Mayıs 1921.
- Zarnitsı, no 12; Haziran 1921.
- Zarnitsı, no 18, 7 Ağustos 1921.
- Zarnitsı, no 23; 25 Eylül 1921.

Basılmış Eserler

- “General Aleksandr’ Pavloviç’ Kutepov’,” *Vestnik Obşçestva Gallipolitsev*, no 7, 15 Ocak 1934, s. 3-4.
- Bakar, Bülent, *Esir Şehrin Misafirleri Beyaz Ruslar*, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2012.
- Hutchins, John A., *The Wrangel Refugees: A Study of General Baron Peter N. Wrangel’s Defeated White Russian Forces, Both Military and Civilian, in Exile*, University of Louisville, M. A. Thesis, 1972.
- İrdesel, Mehmet, *Fotoğraflarla ve Belgelerle Gelibolu Tarihi*, Gelibolu.
- Karpov, Nikolay Dmitriyeviç *Kırım-Gallipoli-Balkanı*, Moskva: Russkii put’, 2002.
- Komandorova, N. I., *Russkii Stambul*, Moskva: Veçe, 2009.
- Lukaş, Ivan, “Gallipoli,” *Vestnik Pokhodnika*. Okt.-noyabr, 1964, no 37-38.
- Mawdsley, Evan, *The Russian Civil War*, Edinburg: Birlin, 2000.

- Raeff, Marc, *Russian Abroad, A Cultural History of the Russian Emigration, 1919-1939*, New York: Oxford University Press, 1990.
- Rayevski, Nikolay, *Gelibolu Günlüğü: Rus Gözüyle Gelibolu. Zorunlu Bir Gurbetin Öyküsü*, çevirmen Aydın İbrahimov, Nesrin Bayraktar Erten, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Robinson, Paul, *The White Russian Army in Exile 1920-1941*, Oxford: Clarendon Press, 2002.
- Russkie v Gallipoli. Sbornik Statey. Posvyaščennii Prebivaniyu 1.go Armeyskago Korpusa Russkoy Armii v Gallipoli*, Berlin, 1923.
- Ryasnyanski, S. N., *Gallipoli*, Moskva, 1971.
- Thompson, John M., *A Vision Unfulfilled: Russia and the Soviet Union in the Twentieth Century*, Lexington, Massachusetts, Toronto: D. C. Heath and Company, 1996.
- Vladimirov, L., *Vozvratite ih na rodinu! Jizn' Vrangelevtsev v Gallipoli i Bolgarii*, Prag, 1925.
- Wrangel, Alexis, *General Wrangel. Russia's White Crusader*, London: Lee Cooper, 1987.
- Yovanoviç, Miroslav, *Russkaya Emigratsiya na Balkanah 1920-1940*, Moskva: Russkii Put', 2005.
- Zubarev, A., *Russkaya Armiya i Flot v İzgnanii (1920-1923 gody)*, Sevastopol': spd Bakulin, 2007.

İnternet Kaynakları

<http://www.gallipoli.fr/>